

בחינת התוקף האמפירי של תאוריית האיום הבין-קבוצתי על התייחסות שוטרים לקבוצות מייעוט בישראל

לימור ויצמן-שגיא ויוסף שורצולד

התוקף האמפירי של תאוריית האיום הבין-קבוצתי (Stephan, Ybarra, & Rios, 2015) נבחן במאמר זה בנוגע לאופני ההתייחסות של שוטרים לארבע קבוצות מייעוט בחברה הישראלית: ערבים אזרחי ישראל (ערבים), חרדים, עולים מברית המועצות לשעבר (רוסים) ועולים מאתיופיה (אתיופים). יהודים ישראלים ילידי הארץ שאינם חרדים (ישראלים) שימשו קבוצת השוואה. לפי התאוריה, איום נתפס מפני קבוצה מעורר תגובות שליליות כלפיה, וככל שהוא מתעצם, התגובות מוקצנות. בתאוריה הוגדרו שני סוגי איום, ראלי וסימבולי, שכל אחד מהם נחוה בשתי רמות – ברמת הפרט וברמת הקבוצה. עוד לפי התאוריה, משתנים קדומניים (antecedents) – אישיותיים ומצביים – משפיעים הן על האיום הנתפס והן על התגובות לקבוצת ההתייחסות. כדי לבחון את תוקפה של התאוריה השיבו 402 שוטרים ממשטרת ישראל על סדרת שאלונים הנוגעים לקבוצות ההתייחסות – איום נתפס ברמת הקבוצה וברמת הפרט, תגובות רגשיות, תגובות קוגניטיביות, נטיות להתנהגות תוקפנית – וכן על שאלונים

* ד"ר לימור ויצמן-שגיא, המרכז האקדמי פרס, רחובות.

דואר אלקטרוני: limor.sagi@hotmail.com

* פרופ' יוסף שורצולד, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ומכללת אשקלון.

דואר אלקטרוני: jschwarz@biu.ac.il

המחקר הוא חלק מעבודת הדוקטורט של המחברת הראשונה שנכתבה בהדרכת המחבר השני.

של הערכה עצמית, מוכוונות לשליטה חברתית ופרטים דמוגרפיים. לתאוריה נמצא תוקף אמפירי שהתבטא באישוש ההשערות שנגזרו ממנה ובכחינת התואם האמפירי של התאוריה על מכלול המשתנים שבה. הוברר שהתייחסות השוטרים לקבוצות המיעוט שנבחרו כקבוצות התייחסות משקפת את מגמות ההתייחסות לקבוצות אלו הרווחות באוכלוסייה היהודית, כפי שעלו במחקרים אחרים. האיום הנתפס וההתייחסות השלילית היו בסדר הזה, מן הקיצוניים אל המתונים: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.

מילות מפתח: יחסים בין קבוצות, החברה הישראלית, הגירה, איום בין-קבוצתי

מתחים בין קבוצות בחברות הטרוגניות הם תופעה נפוצה, חוצה מדינות ותרבויות. הם מתפתחים על רקע של מגוון הבדלים, כגון לאום, גזע ודת, ובאים לידי ביטוי בטווח רחב של התנהגויות, החל בביטויים מילוליים עולבים וכלה בטבח ובהשמדה (W. Stephan, C. Stephan, 1996). המתחים הללו תובעים מחיר כבד מקבוצות חלשות, שחבריהן חווים אפליה, תחושות תסכול, דימוי עצמי נמוך ויכולת מוגבלת להתמודד עם אתגרים הדרושים לעלייה בסולם החברתי (Lee & Fiske, 2006). גם מן החברה ככלל נתבע מחיר כבד, שכן עליה להתמודד עם היריבויות ולהשקיע משאבים ברווחה, ויכולתה מוגבלת בניצול יעיל של ההון האנושי. לא ייפלא אפוא שמדעני חברה התעניינו בשורשי המתח ובאפשרות לפתח תכניות להפחתת המתחים ולשיכוך היריבויות (Ashmore & Del Boca, 1981).

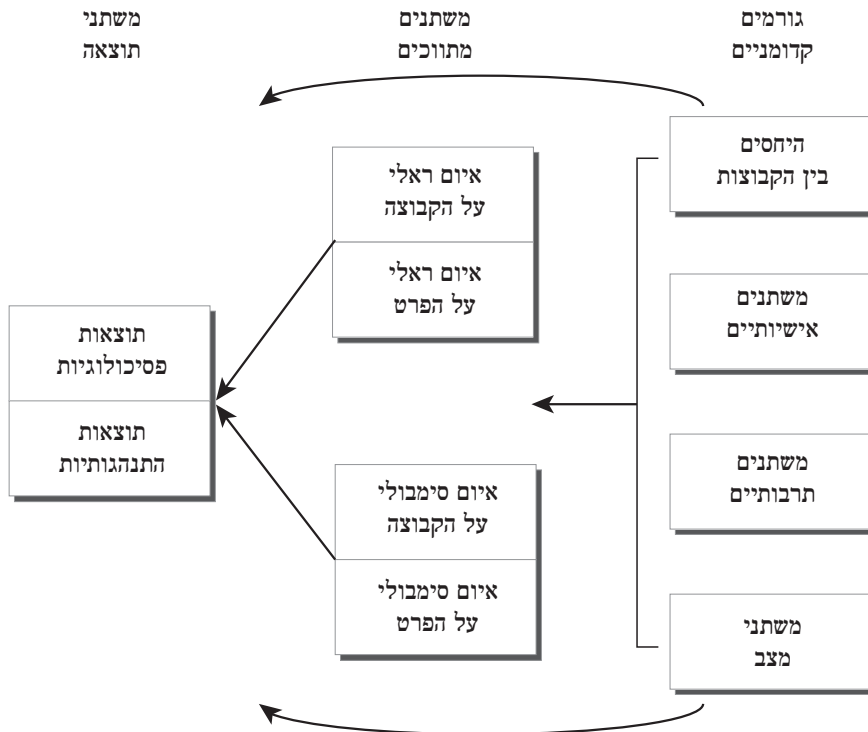
התופעה מורכבת ולא ניתן למצותה בתאוריה אחת. היו שהסבירו אותה ברמת הפרט וזקפו אותה לסיפוק צרכים אישיתיים (לדוגמה, Adorno, Frenkel-Brunswilk, 1950; Altemeyer, 1988). אחרים הסבירו אותה ברמת הקבוצה וזקפו אותה לתהליכי חברות (סוציאליזציה), למידה חברתית, תסכול וקונפליקטים רגליים (לדוגמה, Campbell, 1967; Rodríguez-García & Wagner, 2009; Sherif, 1967). והיו ששילבו את שתי הרמות, כגון תאוריית הזהות החברתית (Tajfel & Turner, 1985) ותאוריית השליטה החברתית (Sidanius & Pratto, 1999). תאוריית האיום הבין-קבוצתי (Stephan & Renfro, 2002; W. Stephan, C. Stephan, & Gudykunst, 1999); תאוריית האחרונה. התאוריה היא אקלקטית, והיא מסתמכת בהנחותיה על תאוריות שונות, כגון הזהות החברתית (Tajfel & Turner, 1985), הקונפליקט הממשי (Campbell, 1967), השערת המגע (Allport, 1954), תאוריית הגזענות האברסיבית (Gaertner & Davidio, 1986) ותאוריית הגזענות הסימבולית (Kinder & Sears, 1981).¹

1 תאוריית הזהות החברתית מניחה כי ההשתייכות לקבוצות חברתיות היא רכיב מרכזי בדימוי העצמי. כדי לשמר דימוי עצמי חיובי או כדי לרומם אותו, חברי קבוצה אחת מפלים לרעה חברי קבוצה אחרת ומפחיתים בערכם כדי ליצור יתרון לקבוצת ההשתייכות. תאוריית

תאוריית האיום הבין־קבוצתי

תאוריית האיום הבין־קבוצתי מבוססת על הנחת יסוד הגורסת שתחושות איום שחברי קבוצת הפנים חווים מפני קבוצת חוץ, מעוררות התייחסות שלילית כלפיה, וככל שהן מתעצמות מקצינה התייחסותם השלילית אליה (Stephan et al., 2015). קבוצת הפנים מוגדרת בתאוריה כקבוצת השתייכות ("אנו") שחבריה מעריכים חברי קבוצה אחרת המוגדרת כקבוצת חוץ ("הם"). המושג "קבוצת חוץ" מכוון בעיקר לקבוצות הנתפסות כשונות מקבוצת הפנים, המייחסת להן לעתים תכונות שליליות. קבוצות מיעוט שיוזכרו בהמשך המאמר הן קבוצות חוץ בעיני משתתפי המחקר. האיום הנחוה אינו בהכרח אובייקטיבי או מעוגן במציאות הממשית. למשל, משתתפי מחקר במחוזות שונים בגרמניה נשאלו על שיעור התושבים הזרים במחוז מגוריהם ועל האיום שהם חווים מפניהם. כשנבחן הקשר בין האיום הנתפס לבין מספר הזרים, התברר כי הוא הושפע מן התפיסה הסובייקטיבית של משתתפי המחקר יותר מאשר ממספרם הממשי של התושבים הזרים (Semyonov, Raijman, Yom-Tov, & Schmidt, 2004). נוסף על כך, הנחת התאוריה היא ששורה של משתנים קדומניים (antecedent variables) – היחסים בין הקבוצות, משתנים אישיותיים, משתנים תרבותיים ומשתני מצב – עשויים להשפיע על האיום הנתפס ועל ההתייחסות לקבוצת החוץ. כמתואר באיור 1, במאמר זה נציג את התאוריה כרצף הליכי של גורמים קדומניים, סוגי האיום הנתפס כמתווכים ותגובות לקבוצת החוץ כמשתני תוצאה.

הקונפליקט הממשי זוקפת דעות קדומות וסטראוטיפים שליליים למאבק ממשי בין קבוצות על משאבים מצומצמים. בגינו של המאבק גוברת הלכידות בתוך הקבוצות המעורבות, הן מאדירות את ערך קבוצתן ומפחיתות את ערך הקבוצה היריבה. השערת המגע מניחה כי חרדה, דעות קדומות וסטראוטיפים בין־קבוצתיים נובעים, בין היתר, מהעדר מידע אמין ומהנחות מוטעות באשר לדמיון בין הקבוצות. היא גורסת אפוא שהפגשת קבוצות יריבות בתנאים הולמים עשויה לספק מידע אמין, להגביר את תפיסת הדמיון בין הקבוצות ולקרר ביניהן. תאוריית הגזענות האברסיבית עוסקת בגזענות "נאורה". היא מניחה כי אנשים המגדירים את עצמם ליברלים חווים מתח בין ערך השוויון החברתי שהם מאמינים בו לבין אמונותיהם השליליות בנוגע לקבוצות מסוימות. מסיבה זו הם עשויים אף לבטא התנהגות חיובית מוקצנת כדי להכחיש אפליה, אך כשהנסיבות מעורפלות וניתן להצדיק התנהגות שלילית ולטפול אשמה בקבוצת החוץ, התנהגותם השלילית מוקצנת. תאוריית הגזענות הסימבולית עוסקת גם היא בגזענות הנאורה. גם היא מניחה כי אנשים שמרנים חווים מתח כשהם מפלים אחרים או מייחסים להם תכונות שליליות. ואולם, עמדותיהם הגזעניות באות לידי ביטוי כשהם יכולים להצדיק את התנהגותם השלילית באיום מפני פגיעה במסורת ובערכים של קבוצתם.

איור 1: תיאור סכמתי של תאוריית האיום המוכלל

האיום הנתפס

לפי תאוריית האיום הבין־קבוצתי, האיום הנתפס הוא בסיסי, והוא מתווך בין המשתנים הקדומניים לבין משתני התוצאה. התאוריה מגדירה שני סוגי איום, ראלי וסימבולי, הנחווים ברמת הפרט או ברמת הקבוצה (Stephan et al., 2015).

איום ראלי ברמת הקבוצה נחוה כשקבוצת הפנים חוששת שקבוצת החוץ מסכנת את קיומה הפיזי (אלימות, פגיעה בביטחון האישי), מצמצמת את משאביה (רווחה, בריאות) או פוגעת בכוחה הכלכלי והפוליטי (פרנסה, שליטה).

איום ראלי ברמת הפרט נחוה כשאדם מקבוצת הפנים חושש פן קבוצת החוץ תפגע בו גופנית (פציעה, מוות), כלכלית (אובדן מקום עבודה) או פסיכולוגית (ערעור הביטחון העצמי).

איום סימבולי ברמת הקבוצה נחוה כשקבוצת הפנים חוששת שקבוצת החוץ תפגע בערכיה, בצביונה ובהווי החברתי שלה. תחושות אלו הן תוצאה של פער נתפס

בערכים, בנורמות, באמונות ובעמדות בין הקבוצות, המערער את האמונה בדבר יתרון הצדק המוסרי של קבוצת הפנים ואורח חייה.

איום סימבולי ברמת הפרט נחוזה כשהפרט חושש מפני אובדן מוניטין, כבוד או פגיעה בערכו העצמי או בזהותו האישית.

גורמים קדומניים

לפי תאוריית האיום הבין-קבוצתי, ארבעה גורמים קדומניים עשויים להשפיע על משתני התוצאה – ישירות או בתיווכו של האיום הנתפס (Stephan et al., 2015). הגורמים שנמנו בתאוריה הם אלו:

מערכת היחסים בין הקבוצות. גורם זה כולל משתנים, כגון היסטוריית המאבקים בין הקבוצות ופערי המיצב ביניהן. מאבקים על טריטוריה נוטים להעצים את האיום הראלי, ומאבקים שמקורם בפערי תרבות נוטים להעצים את האיום הסימבולי.

גורמים אישיותיים ואישיים. בקטגוריה זו נכללים משתנים, כגון הזדהות קבוצתית, ערך העצמי ומוכוונות לשליטה חברתית. ערך עצמי נמוך, הזדהות קבוצתית חזקה ומוכוונות גבוהה לשליטה חברתית נוטים להעצים איום נתפס ותגובות שליליות לקבוצת החוץ.

גורמים תרבותיים. בקטגוריה זו נכללו לדוגמה הממדים המרכזיים המבחינים בין תרבויות (Hofstede, 1980). חברות קולקטיביות, חברות המאופיינות בריחוק חברתי רב וחברות המאופיינות בהימנעות מחוסר ודאות נוטות להגביר את הרגישות לאיום מפני קבוצות חוץ. הרגישות נוקפת לחשש מהפרת הסדר החברתי המוסדר והצפוי, שמעוררת קבוצת חוץ השונה בנורמות, בערכים, בחוקים ובדרכי ההתנהגות.

גורמים מצביים. בגורם זה נכללים משתנים, כגון אופני המגע בין הקבוצות ותכיפותם. מגע תכוף ושלילי נוטה להעצים את האיום ומבליט את הצדדים השליליים של קבוצת החוץ.

תגובות כלפי קבוצת החוץ תגובותיהם של חברי קבוצת הפנים כלפי קבוצת החוץ מבטאות את התייחסותם אליה. בתאוריית האיום הבין-קבוצתי הוגדרו שלוש קטגוריות של תגובות (Stephan et al., 2015):

תגובות קונגטיביביות. בתגובות אלו נכללו סטראוטיפים שליליים, הטיות ייחוס, אתגונטריות, סובלנות ועמדות כלפי קבוצת החוץ. התאוריה מניחה שאיום נתפס מעלה את הנטייה לייחס תכונות שליליות לקבוצת החוץ ולהעצים הטיות ייחוס, כגון הגזמה בגודל הקבוצה המאיימת, ייחוס התנהגויות חיוביות לנסיבות וייחוס התנהגויות שליליות לתכונות, והגזמה בייחוס הומוגניות לקבוצת החוץ והטרוגניות

לקבוצת הפנים. האיום הנתפס עלול להגביר את האתנוצנטריות ולהנמיך את רף הסובלנות לקבוצת החוץ או לשנות עמדות כלפיה, למשל להתנגד למדיניות של אפליה מתקנת.

תגובות רגשיות. התאוריה מבחינה בין רגשות המופנים אל העצמי לבין רגשות המופנים אל הקבוצה המאיימת. בתגובות הרגשיות המופנות אל העצמי נכללים רגשות, כגון דאגה, חוסר ביטחון, מבוכה, מתח וחרדה. בתגובות הרגשיות המופנות אל הקבוצה המאיימת נכללים רגשות, כגון כעס, עוינות, זלזול, סלידה ושנאה.

תגובות התנהגותיות. התגובות האלה עשויות להיות מסוגים שונים, מפניעה לקבוצת החוץ, דרך גיהול משא ומתן ועד אפליה, אלימות, גירוש והשמדה.

קבוצות ההתייחסות במחקר

במאמר זה נבחן את התוקף האמפירי של התאוריה על התייחסות שוטרים לארבע קבוצות מיעוט שנבחרו כקבוצות התייחסות במחקר: ערבים ישראלים (להלן ערבים), יהודים חרדים (להלן חרדים), עולים מברית המועצות לשעבר (להלן רוסים) ועולים מאתיופיה (להלן אתיופים). לצורך השוואה נבחנה התייחסות השוטרים לקבוצת הרוב שהוגדרה לצורך המחקר כיהודים ישראלים ילידי הארץ שאינם מוגדרים כחרדים (להלן ישראלים). נציג כעת בקצרה את המתחים בין קבוצת הרוב לבין קבוצות המיעוט ונתמקד רק בהיבטים הרלוונטיים לתאוריה הנחקרת.

ערבים אזרחי ישראל

המתחים בישראל בין הערבים לבין היהודים ניכרים בשני סוגי האיום המוגדרים בתאוריה. המאבק הטריטוריאלי עם הערבים הוא מאבק ראלי טיפוסי שראשיתו בסוף המאה ה-19, כשערביי ישראל התנגדו להרחבת הבעלות היהודית על הקרקעות בארץ ישראל ולהגירה יהודית המונית אליה. המאבק נמשך גם לאחר מלחמת העצמאות עקב נישול קרקעות של ערביי ישראל. היבט נוסף של האיום הראלי ביחסים עם קבוצה זו ניכר בהזדהותם של הערבים אזרחי ישראל עם האוכלוסייה הפלסטינית בעזה וביהודה ושומרון, שעוררה בקרב היהודים ספקות באשר לנאמנות האזרחים הערבים למדינה, והם ראו בהם אפוא סיכון ביטחוני (הרמן, עומר, הלר ולזר-שואף, 2017). המאבק הסימבולי ניכר בנושא השליטה על המקומות הקדושים (טור-כספא ושורצולד, 2003) ובהפרדה הכמעט מוחלטת בכל תחומי החיים עקב רצונה של כל אחת מן הקבוצות לשמר את זהותה התרבותית והלאומית (Amir & Ben Ari, 1989). תחושות איום אלו הן עוצמתיות מאוד ונעוצות בחשש מפני פגיעה קיומית, בחשש מפגיעה בערכים ובצביון המדינה ובחשש מפני מפגש בלתי אמצעי אתם (הרמן, הלר, כהן, בובליל ועומר, 2016; סמוחה, 2007). החששות ניכרים כבר בקרב ילדי גן שאינם רוצים נוכחות של ילדים ערבים בשכונה ובגן שלהם (Bar-Tal & Teichman, 2005).

יהודים חרדים

בין יהודים חרדים לבין יהודים חילונים ודתיים לאומיים יש פער עמוק בערכים, בעמדות ובתפיסות, שבסיסם הוא אידאולוגי ונוגע בצביון התרבותי של המדינה ובשליטה על אורח החיים בה (Tabory, 1993). הפערים הללו הם ביטוי מובהק של מאבק סימבולי על הצביון ועל הווי החיים במדינה, והוא ניכר גם באורח החיים הנפרד שהחברה החרדית מקיימת במגורים, בחינוך, בלבוש ומנהגים ייחודיים, במוסדות קהילתיים ובפוליטיקה. לאחרונה ניכרים ניצני שינוי במגזר זה, המתבטאים בעלייה בהשכלה, ביתר מעורבות בשוק העבודה ובירידה ברמת העוני (כהנר, מלאך וחושן, 2017), אך המתח עם קבוצה זו עדיין מוערך כעוצמתי מאוד (הרמן ועמיתיה, 2016). ביטוי בולט של מוקד מתח זה מקורו בחשש מפני כפיית אורח חיים של צד אחד על הצד האחר (שטרון ושוורץ, 1989; Amir & Ben-Ari, 1989; Gordon, 1989). האיום מפני החרדים ניכר גם בהיבט הראלי, ברמת הקבוצה וברמת הפרט, והוא בא לידי ביטוי בתחושה שהציבור הישראלי משלם מחיר כבד על הפטור מגיוס צבאי שהחרדים נהנים ממנו ועל חלוקת המשאבים המוטה לטובתם (ליבמן, 1990; טור־כספא ושורצולד, 2003). על כך ניתן להוסיף את החששות מפני השתלטות החרדים על שכונות מגורים בערים שונות בישראל (ראו סקירה אצל פטרסבורג, 2010).

עולים מברית המועצות לשעבר (רוסים)

המתחים בין הרוסים לבין האוכלוסייה הוותיקה התעוררו לאחר שעלו לישראל קרוב למיליון עולים בסוף שנות ה־80 ובשנות ה־90 של המאה הקודמת, עם פתיחת שעריה של ברית המועצות. מאפייניהם החברתיים־תרבותיים היו גבוהים משל הממוצע באוכלוסייה הקולטת, והם עוררו חששות מפני תחרות על רקע תרבותי וכלכלי (Lissak & Leshem, 1995). הרוסים ראו את עצמם כקבוצת עילית והמשיכו לראות בתרבות המוצא שלהם יסוד חשוב בזהותם (צמח וויזל, 1999). הם יצרו מעין מובלעת שהתאפיינה בשיעור גבוה של נישואים תוך־קבוצתיים, במועדוני תרבות ייחודיים, בעיתונות ובערוץ טלוויזיה בשפה הרוסית (שביט־פרדקין, 2002). עם זאת, הם גילו נכונות להשתלב בחברה הישראלית בתחומים מקצועיים וציבוריים (Ben-Rafael, Olshtain, & Geist, 1998). למרות השכלתם הגבוהה לא פסחו עליהם קשיים כלכליים ותעסוקתיים, ורבים מהם סבלו ממצוקת מגורים או הועסקו בתפקידים שאינם הולמים את כישוריהם (Noam, 1994). תנאים אלו הובילו לראייתם כקבוצה חיובית בהיבט האינטלקטואלי וכקבוצה שלילית בהיבט החברתי (Lemish, 2000). הישראלים הוותיקים חששו מפני השפעתה השלילית של התרבות הרוסית על ההווי הישראלי (איום סימבולי) ומפני תחרות על משאבים מצומצמים, כגון דיור ומקומות תעסוקה יוקרתיים (איום ראלי). החברה הקולטת גילתה תחילה נכונות לוותורים למען הרוסים, אך נכונות זו הלכה והידרדרה עם השנים, העמדות נגד התמיכה הממשלתית בהם התעצמו והתנדבות לסייע להם התמעטה (בר־צורי והנדלס, 1992; גל, 1994). נוסף על כך, הישראלים הוותיקים גילו איפוק בנכונות למגע חברתי עם הרוסים (Adoni, Cohen, & Caspi, 2002).

עולים מאתיופיה (אתיופים)

העולים מאתיופיה עלו לישראל בקבוצות גדולות בשנות ה־80 וה־90 של המאה ה־20. מאז הם המשיכו להגיע בקבוצות קטנות, ומספרם הגיע בסוף שנת 2017 לכ־148,700 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2018). תרבות המוצא שלהם הייתה שונה ולא מוכרת לישראלים הוותיקים, ורבים מהם היו חסרי השכלה בסיסית וניסיון בטכנולוגיה מתקדמת, וכך נדחקו לשולי החברה. גם כלפי קבוצה זו ניכר איום ראלי וסימבולי. התרבות הזרה, ההון האנושי הדל, צבע העור השונה והספק ביהדותם עוררו סטראוטיפים, דעות קדומות וניכור חברתי כלפיהם (שחורי, 2006). בייחוס הסטראוטיפי ניכר הממד הגזעי, שלא נמצא בהתייחסות לקבוצות אתניות אחרות (קימרלינג, 1998). ההיבט הגזעי התבטא ובלט גם בראייתם כעניים ומוזנחים, כנושאי מחלות וכגויים. הם עוררו חששות מפני פגיעה בתרבות הישראלית, חששות מפני הידבקות במחלות ומפני פגיעה ברמת הלימודים בבתי ספר שקלטו את ילדיהם (שורצולד וטור־כספא, 1997). רוב הישראלים הוותיקים התנגדו לנישואים בין־גזעיים ואף לקשרים חברתיים פחות אינטימיים עמם (קימרלינג, 1998).

***

מתיאור מערכת היחסים של הקבוצות בחברה, שהתמקד בהיבטים הרלוונטיים לבחינת תאוריית האיום הבין־קבוצתי, ראוי לציין שני היבטים משווים משמעותיים לאיום הנתפס ולתגובות כלפי קבוצות ההתייחסות. ראשית, המתחים עם החרדים ועם הערבים ממושכים יותר מן המתחים עם העולים מרוסיה ועם העולים מאתיופיה. משך המאבק הוא גורם מעצים של האיום הנתפס ושל התגובות השליליות כלפי קבוצת החוץ. שנית, מספרם של העולים מרוסיה גדול לאין ערוך מזה של העולים מאתיופיה. גודלה של קבוצת החוץ נמנה בתאוריה עם הגורמים המעצימים את החששות מפניה ואת התגובות השליליות כלפיה.

יהודים ישראלים ילידי הארץ (ישראלים)

המושג "ישראלים" במאמר זה הוא כוללני, אך הוא מגדיר קבוצה בחברה הישראלית שאינה חופפת אף לא לאחת מן הקבוצות במחקר, כלומר יהודים ישראלים ילידי הארץ שאינם מוגדרים כחרדים. התייחסות השוטרים לקבוצה זו מייצגת את התייחסותם לקבוצת הפנים שלהם. הכללתה של קבוצה זו במחקר לא נועדה לבחון את התוקף האמפירי של התאוריה, אלא לספק עוגן לבחינה משווה של הקיצוניות בהתייחסות השוטרים לקבוצות מיעוט.

מטרת המחקר וההשערות

מטרת המחקר היא לבחון את התוקף האמפירי של תאוריית האיום הבין־קבוצתי על ההתייחסות לארבע קבוצות המיעוט שהיחסים עמן תוארו למעלה. התוקף האמפירי נבחן

בשורה של השערות שנגזרו מן התאוריה ובבחינת ההלימה של המשתנים לרצף הליכי כפי שהוצג למעלה – משתנים קדומניים, משתנים מתווכים ומשתני תוצאה. ההנחה הבסיסית בתאוריה גורסת שהתעצמות האיום הנתפס מפני קבוצת החוץ מקצינה את התגובות השליליות כלפיה. במחקר זה ייבחנו שלושה סוגי השערות שנגזרו מן התאוריה: השערות הקושרות בין ארבעת סוגי האיום לבין שלושת ממדי התוצאה בהקשר לקבוצות המיעוט שנבחרו כקבוצות התייחסות במחקר, השערות הקושרות בין המשתנים הקדומניים לבין האיום הנתפס והשערה בדבר הרצף ההליכי של כל המשתנים. ההשערות הנוגעות למשתנים הקדומניים ולרצף ההליכי ייבחנו מעבר לכלל קבוצות ההתייחסות במחקר.

השערות על האיום הנתפס והתגובות לקבוצות ההתייחסות

1. יימצא קשר חיובי בין עוצמת האיום הנתפס לבין מידת הקיצוניות של הסטראוטיפים, הרגשות והתקפנות כלפי קבוצות ההתייחסות.
2. ברמת הקבוצה, האיום הראלי מפני קבוצת החוץ יהיה בסדר יורד, מן הגבוה אל הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.
3. ברמת הקבוצה, האיום הסימבולי מפני קבוצת החוץ יהיה בסדר יורד, מן הגבוה אל הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.
4. ברמת הפרט, האיום הראלי מפני ערבים יהיה גבוה מן האיום מפני הקבוצות האחרות, וקבוצות אלו לא ייבדלו ביניהן.
5. ברמת הפרט, האיום הסימבולי מפני קבוצת החוץ יהיה בסדר יורד, מן הגבוה אל הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.

השערות על השפעת המשתנים הקדומניים על האיום הנתפס

כמתואר למעלה, עוצמת האיום הנתפס מושפעת, לפי התאוריה, גם ממשתנים קדומניים, הנוטים להשפיע על האיום הנתפס או ישירות על ההתייחסות לקבוצה המוערכת (Stephan et al., 2015). בחרנו לבחון את ההשפעה האישיותית של דימוי עצמי אינדיבידואלי וקולקטיבי ושל מוכוונות לשליטה חברתית ואת ההשפעה המצבית של תכיפות המגע ואופיו על האיום הנתפס. ההשערות בסעיף זה נבחנו מעבר לכלל קבוצות ההתייחסות:

6. דימוי עצמי אינדיבידואלי נמוך, דימוי עצמי קולקטיבי גבוה ומכוונות חברתית גבוהה יעצימו את האיום הנתפס.
7. מגע תכוף ומגע שלילי עם קבוצת החוץ יעצימו את האיום הנתפס.

השערות על השפעת המשתנים הדמוגרפיים

תאוריית האיום הבין־קבוצתי אינה מניחה השפעה אפשרית של גורמים דמוגרפיים – הגדרה דתית, רמת השכלה, מגדר, ותק ודרגה – על האיום הנתפס, לפיכך לא שיערנו השערות בנוגע אליהם.

השערה על ההשפעה המשולבת של המשתנים הנחת התאוריה שאיום נתפס מתווך בקשר בין המשתנים הקדומניים לבין אופני ההתייחסות לקבוצות החוץ תיבחן במאמר זה כהשערה מעבר לכלל קבוצות ההתייחסות ולפי המודל של רצף הליכי שהוצע כאן.

שיטה

ההשוואה בין קבוצות ההתייחסות תיעשה בניתוח שונות רב-כיווני ובניתוח שונות חד-כיווני עוקבים. מודל התיווך המציג רצף הליכי ייבחן לעומת מודל השפעה ישירה המניח שלאיום הנתפס יש השפעה ישירה בלבד על מדדי התגובות לקבוצת ההתייחסות. את ההשפעה המשולבת של המשתנים נבחן במערך משוואות מבניות (structural equations modeling). בחירת המשתנים שייכללו במודל תיעשה לפי שיטת בארון וקני (Baron & Kenny, 1986), התובעת קשר מובהק סטטיסטית בין המשתנה המנבא לבין המשתנה המתווך ומשתני התוצאה וקשר נוסף מובהק סטטיסטית בין המשתנה המתווך לבין משתנה התוצאה.

אוכלוסיית המחקר והמדגם

כאוכלוסיית המחקר נבחרו שוטרים במשטרת ישראל שאינם נמנים עם ארבע קבוצות המיעוט שהן קבוצות ההתייחסות במחקר, כלומר מבחינת השוטרים קבוצות המיעוט שנבחרו הן קבוצות חוץ. בחירה זו נעשתה משני שיקולים מרכזיים. ראשית בחרנו קבוצה שבאה במגע בלתי אמצעי עם ארבע קבוצות המיעוט, ובכך, כפי שעוד יורחב בהמשך, היא מאפשרת בחינה אמפירית של ההנחות המרכזיות של תאוריית האיום הבין-קבוצתי. נוסף על כך, בחרנו בקבוצה זו מאחר שמערכות היחסים שלה עם ארבע הקבוצות הללו הן לעתים מתוחות, ובחינה של התייחסות השוטרים אל קבוצות המיעוט יכולה לספק גם מידע אבחנתי מועיל לשיפור היחסים בין הקבוצות.

במחקר נדגמו 425 שוטרים ממשטרת ישראל, מהם 402 השיבו שאלונים מלאים – החזר של 95% נחשב גבוה ולא מוטה (Baruch, 1999). מן המשיבים, 136 היו במסגרות הכשרה המייצגות תחנות משטרה לסוגיהן, ו-266 נדגמו בדגימה אקראית מתוך מדגם ארצי של תחנות משטרה. העברת השאלונים נעשתה בתיאום עם המפקדים בתחנות כדי להבטיח את האקראיות כפי שנקבעה טרם העברת השאלונים. מן המשיבים, 76.4% היו גברים ו-19.9% נשים. היתר לא השיבו על פריט זה. 13.7% מן המשיבים היו בעלי השכלה תיכונית חלקית, 22.1% היו בעלי השכלה תיכונית מלאה, ו-58.0% היו בעלי השכלה אקדמית חלקית או מלאה. היתר לא השיבו על פריט זה. 18.7% מן המשיבים היו קצינים, והיתר שירתו בדרגות נמוכות מקצונה. 86.6% היו בתפקידים מבצעיים,

13.4% היו בתפקידי תמיכה. כאמור, שוטרים מארבע קבוצות המיעוט לא נכללו במדגם, כדי שהמשיבים לא יהיו מחברי קבוצת החוץ המוערכת.

הליך

המחקר אושר על-ידי הגורמים המוסמכים במשטרת ישראל ונערך בשנת 2008.² חוברות השאלונים הועברו בקבוצות של 20–50 משתתפים במסגרת מפגש יחידתי שגרתית, ב"שיעור שבועי" המתקיים בקביעות ומשתתפים בו שוטרים המשרתים בתחנות משטרה, בזמן שהוקצה לצורך זה במסגרת ההכשרה. לכל משתתף ניתנה חוברת שהתייחסה לאחת מחמש קבוצות ההתייחסות שנבחרה בבחירה אקראית. החוברת נפתחה במכתב שהסביר את מטרות המחקר והבטיח אנונימיות מוחלטת. הובהר למשיבים שהשאלון הוא למטרת מחקר בלבד ולא לצורכי המשטרה, וההשתתפות במחקר היא וולונטרית. המשיבים התבקשו להשיב על השאלונים לפי סדר הופעתם בחוברת, כפי שהם מרגישים וחושבים, ולא כמצופה בנוהל המשטרתית. השאלונים הופיעו בחוברת בסדר שנקבע בשיטת הריבוע הלטיני,³ למעט שאלון תגובות קוגניטיביות ושאלון הפרטים האישיים שהופיעו תמיד בסוף.

כלי המחקר

כלי המחקר הורכב מפרטים אישיים ומתשעה שאלונים שנבנו מהם המדדים האלה: איום נתפס ברמת הקבוצה, איום נתפס ברמת הפרט, תגובות התנהגותיות כלפי קבוצת ההתייחסות, תגובות רגשיות לעצמי, תגובות רגשיות לקבוצת ההתייחסות, תגובות קוגניטיביות סטראוטיפיות לקבוצת ההתייחסות, הערכה עצמית אינדיבידואלית, הערכה עצמית קולקטיבית, מכוונות לשליטה חברתית. השאלונים יפורטו בהמשך. היגדים שנוסחו בכיוון הפוך לכיוון המדד שונו בכל אחד מהם לכיוון המדד לפני חישוב הנתונים הפסיכומטריים של הכלי ולפני קביעת הציון לכל משיב.

איום נתפס ברמת הקבוצה

שאלון האיום הנתפס ברמת הקבוצה (Stephan et al., 1999; Ybarra & Stephan, 1994) מודד איום ראלי ואיום סימבולי מפני קבוצת חוץ, והוא תורגם לעברית בידי טור-כספא

2 הנתונים נאספו בשנת 2008 ורק עתה הותרו לפרסום.

3 ריבוע לטיני הוא מטריצה שבה מספר השורות n הוא כמספר העמודות. בכל שורה ושורה מופיעים אותם n תווים שונים בלי חזרות, אך בכל שורה סדר הופעת התווים הוא שונה. לדידנו, כל שורה ייצגה את אחד המשיבים, וכל עמודה ייצגה את אחד השאלונים.

ושורצולד (2003). באיום הראלי תשעה היגדים, כגון "חברי הקבוצה המוגדרת (למשל חרדים) מקבלים מן המדינה יותר ממה שהם תורמים לה". המשיב מציין לכל היגד את מידת הסכמתו על רצף מ-1 (לא מסכים) עד 5 (מסכים מאוד). באיום הסימבולי שמונה היגדים, כגון "ערכי המוסר של הקבוצה המוגדרת שונים מאלו של הקבוצה שלי". המשיב מציין את סבירות הנאמר על רצף מ-1 (כלל לא סביר) עד 7 (סביר מאוד). הציונים של שני מדדי האיום הנתפס ברמת הקבוצה - הראלי והסימבולי - חושבו כממוצע תשובותיו של המשיב. ציון גבוה של המדד מייצג איום עוצמתי. העקיבות הפנימית של שני המדדים חושבה הן מעבר לקבוצות ההתייחסות ($\alpha = .93$ לאיום הראלי ו- $\alpha = .84$ לאיום הסימבולי) והן לכל אחת מקבוצות ההתייחסות ($.91 \leq \alpha \leq .93$ לאיום הראלי ו- $.66 \leq \alpha \leq .86$ לאיום הסימבולי).

איום נתפס ברמת הפרט

שאלון האיום הנתפס ברמת הפרט חובר למחקר זה. נכללו בו שאלות שיש בהן רלוונטיות לקבוצה, אך הן עשויות להשפיע גם על היחיד, וכן שאלות הרלוונטיות גם לפרט או שאלות רלוונטיות רק לפרט, כגון שאלות הנוגעות להעסקת ערבים בעבודות בית. בהירות השאלות נבדקה על מספר מצומצם של שוטרים, שהשיבו על כל השאלון לפני הדפסתו הסופית. באיום הראלי נכללו 11 היגדים, כגון "חברי הקבוצה המוגדרת פוגעים במצבי הכלכלי". המשיב התבקש לציין בנוגע לכל היגד עד כמה הוא נכון בעיניו על רצף מ-1 (כלל לא נכון) עד 4 (נכון מאוד). באיום הסימבולי 8 היגדים, כגון "אורח החיים שלי שונה מאורח חייהם של חברי הקבוצה המוגדרת". המשיב התבקש לציין את מידת הסכמתו לכל היגד על רצף מ-1 (מתנגד מאוד) עד 5 (מסכים מאוד). ציוני שני מדדיו של האיום הנתפס ברמת הפרט - הראלי והסימבולי - חושבו לכל משיב כממוצע תשובותיו לפרטי המדד. ציון גבוה של המדד מייצג איום עוצמתי. העקיבות הפנימית של המדדים חושבה הן מעבר לכל קבוצות ההתייחסות ($\alpha = .91$ לאיום הראלי ו- $\alpha = .83$ לאיום הסימבולי) והן לכל קבוצת התייחסות בפני עצמה ($.72 \leq \alpha \leq .89$ לאיום הראלי ו- $.74 \leq \alpha \leq .83$ לאיום הסימבולי).

תגובות התנהגותיות כלפי קבוצת ההתייחסות

את שאלון ההתנהגות התוקפנית פיתחו דיין וקסטן (2004), ובו חמישה תרחישי התנהגות תוקפנית או מפלה של שוטר בעת עימות עם אורח מקבוצה מוגדרת. תרחיש לדוגמה: "במסגרת סיור שגרתי עצר יוסי, שוטר סיור, את הניידת ליד קבוצת אנשים חשודים. יוסי יצא מהניידת והחל לתחקר אחד מהם. התברר שמדובר (לדוגמה) באורח ערבי ישראלי מהצפון. יוסי ביקש מהאיש את מסמכיו, אך האיש ענה לו שהוא ממחר ושנמאס לו מבדיקות של שוטרים מעצבנים. יוסי הטיח את האיש בכוח אל הקיר, צעק עליו שהוא חוצפן והוציא בכוח את המסמכים שהיו בכיס מכנסיו". המשיב התבקש לציין עד כמה ההתנהגות הזאת נראית לו אפשרית על רצף של המש קטגוריות, מ-1

(לא סבירה כלל) עד 5 (סבירה מאוד). מפתחי הכלי דיווחו על תוקף שנמדד במתאמים עם הערכות עמיתים והתנהגות אנטי-חברתית במדד (Minnesota Multiphasic) MMPI (Personality Inventory), המשמש מבחן אישיות בפסיכולוגיה הקלינית. ציון המדד לכל משיב חושב כממוצע התשובות לתרחישים, כך שציון גבוה במדד מבטא תוקפנות רבה. העקיבות הפנימית למדד חושבה מעבר לכל קבוצות ההתייחסות, ולאחר ניפוי של תרחיש אחד נמצאה סבירה ($\alpha = .62$), בהתחשב בכך שבמדד ארבעה תרחישים. כמו כן העקיבות הפנימית חושבה לכל קבוצת התייחסות ובאותו אופן, ואף היא נמצאה סבירה ($.59 \leq \alpha \leq .65$).

תגובות רגשיות לעצמי

שאלון התגובות הרגשיות לעצמי (Ybarra & Stephan, 1994) תורגם לעברית (טור-כספא ושורצולד, 2003), ובו 10 סולמות שבקצותיהם מודפסים רגשות והיפוכם. בנוגע לכל סולם התבקש המשיב לציין את רמת הרגש שהוא חווה בעת מפגש עם אנשים מקבוצת ההתייחסות על אחת מחמש הרמות שבו, לדוגמה 1 (חרד מאוד) - 5 (לא חרד כלל). לכל משיב חושב מדד על-פי מיצוע של תשובותיו לפריטי השאלון. ככל שציון המדד גבוה יותר, הוא מבטא רגשות שליליים יותר שהמשיב חווה במפגש כזה. העקיבות הפנימית הייתה גבוהה, הן מעבר לקבוצות ההתייחסות ($\alpha = .91$) והן לכל קבוצת התייחסות בפני עצמה ($.85 \leq \alpha \leq .94$).

תגובות רגשיות לקבוצת ההתייחסות

שאלון התגובות הרגשיות לקבוצת ההתייחסות (Ybarra & Stephan, 1994) תורגם והותאם לעברית (טור-כספא ושורצולד, 2003). מתוארים בו 11 רגשות, כגון עוינות ואהדה. המשיב התבקש לציין לכל רגש עד כמה הוא חווה אותו כלפי הקבוצה המוגדרת על רצף מ-1 (מעט מאוד) עד 5 (הרבה מאוד). לכל משיב חושב מדד על-פי מיצוע תשובותיו לפריטי השאלון. ככל שציון המדד גבוה יותר, הוא מבטא תגובה רגשית שלילית יותר לקבוצת ההתייחסות. העקיבות הפנימית למדד חושבה הן מעבר לקבוצות ההתייחסות ($\alpha = .93$) והן לכל קבוצת התייחסות בפני עצמה ($.86 \leq \alpha \leq .92$).

תגובות קוגניטיביות סטראוטיפיות לקבוצת ההתייחסות

שאלון התגובות הקוגניטיביות הסטראוטיפיות (Stephan et al., 1994) תורגם לעברית (טור-כספא ושורצולד, 2003), ובו שני סולמות. בסולם אחד 12 תכונות (16 במקור), כגון "אמינים", "תוקפנים", שהמשיב התבקש להעריך בנוגע לכל אחת מהן את שיעור חברי הקבוצה המוגדרת המאופיינים בתכונה הסטראוטיפית, על רצף של 5 דרגות, מ-1 (0%-20%) עד 5 (81%-100%). בסולם השני התבקש המשיב לציין את מידת החיוביות של אותן תכונות, מ-1 (שלילית) עד 5 (חיובית). ציון המדד לכל תכונה חושב לאחר היפוך הסולמות בתכונות הרלוונטיות על-פי מכפלה של שיעור המאופיינים בה במידת

החייביות שלה. מדד כולל לתגובות הקוגניטיביות חושב על-פי חלוקת סכום המכפלות במספר התכונות. כדי להציג סולם שערכיו דומים לאלו שפורסמו במחקרים אחרים, נעשתה בו לאחר מכן המרה, כך שהמוצע שלו, מעבר לכל הקבוצות, יהיה 5.00 וסטיית התקן תהיה 1.5 (לפי הנוסחה, $X = 1.5z + 5.0$). ציון גבוה במדד הכולל מבטא התייחסות סטראטיפית שלילית. העקיבות הפנימית למדד חושבה הן מעבר לקבוצות ($\alpha = .80$) והן לכל קבוצת התייחסות בפני עצמה ($.76 \leq \alpha \leq .87$).

הערכה עצמית אינדיבידואלית

שאלון ההערכה העצמית האינדיבידואלית (Rosenberg, 1965) תורגם לעברית (רון, 1996), ובו 10 היגדים, כגון "בסך הכול אני מרוצה מעצמי". המשיב התבקש לציין ליד כל היגד את מידת הסכמתו, על רצף מ-1 (לא מסכים) עד 4 (מסכים מאוד). ציון המדד לכל משיב חושב כממוצע תשובותיו, וציון גבוה מייצג הערכה עצמית גבוהה. העקיבות הפנימית למדד חושבה מעבר לשאלוני כל הקבוצות ($\alpha = .85$).

הערכה עצמית קולקטיבית

שאלון ההערכה העצמית הקולקטיבית (Luhtanen & Crocker, 1992) תורגם לעברית (Bizman & Yinon, 2001), ובו 12 היגדים, כגון "אני חבר בעל ערך בקבוצת היהודים-הישראלים". המשיב ציין את מידת הסכמתו על רצף מ-1 (לא מסכים כלל) עד 7 (מסכים בהחלט). ציון המדד למשיב חושב כממוצע תשובותיו בשאלון, וציון גבוה מייצג הערכה עצמית גבוהה. שני היגדים נופו מאחר שפגעו במהימנות. העקיבות הפנימית למדד חושבה מעבר לשאלוני כל הקבוצות ($\alpha = .74$).

מכוונות לשליטה חברתית

שאלון המכוונות לשליטה חברתית (Sidanius & Pratto, 1999) תורגם לעברית (שורצולד וסבו-מנור, 2005), ובו 8 היגדים, כגון "קבוצות עליונות צריכות לשלוט בקבוצות נחותות יותר". המשיב התבקש לציין את מידת הסכמתו להיגד על רצף מ-1 (לא מסכים כלל) עד 7 (מסכים בהחלט). המדד למשיב חושב כממוצע תשובותיו בשאלון. ציון גבוה מייצג מכוונות גבוהה של הפרט לשליטה חברתית. העקיבות הפנימית חושבה מעבר לשאלוני כל הקבוצות ($\alpha = .84$).

פרטים אישיים

נוסף על השאלונים שפורטו למעלה, נכללו במחקר הפריטים האלה: מגדר (גבר, אישה), הגדרה דתית (חילוני, מסורתי, דתי, חרדי), ארץ לידה (ישראל, רוסיה, אתיופיה, אחר), רמת השכלה (תיכונית ללא בגרות מלאה, תיכונית עם בגרות מלאה, אקדמית חלקית, אקדמית מלאה, אחר), דרגה במונחים משטרתיים (שוטר עד רס"ל, רס"ר עד רנ"ג, ממ"ש עד פקד, רפ"ק, סנ"צ ומעלה), ותק במשטרה (המשיב ציין שנים), הגדרה של

תכיפות המגע עם קבוצת ההתייחסות (בכל יום, לפחות פעם בשבוע, לפחות פעם בשבועיים, לעתים רחוקות), אופי המגע עם קבוצת ההתייחסות שהשאלון התמקד בה (סווג לפי התפקיד שהמשיב ממלא בחלוקה שבין תפקידים קהילתיים לבין תפקידי סיוור וחקירה).

ממצאים

בחינת ההשערות שנגזרו מן התאוריה

לפי השערה 1, צפוי קשר חיובי בין האיום הנתפס לבין ההתייחסות לקבוצת החוץ. לוח 1 מציג את המתאמים בין מדדי האיום הנתפס לבין מדדי התגובות לקבוצת החוץ, מעבר לקבוצות ההתייחסות.

לוח 1: מתאמים בין מדדי האיום לבין מדדי התגובות לקבוצת החוץ

מדדי התגובות לקבוצת החוץ			
מדדי האיום	קוגניטיביות	תגובות רגשיות	תגובות התנהגותיות
איום ראלי ברמת הקבוצה	.48	.68	.35
איום סימבולי/קבוצה	.62	.54	.26
איום ראלי/פרט	.80	.74	.40
איום סימבולי/פרט	.60	.67	.28

הערה: כל המתאמים מובהקים סטטיסטית ($p \leq .01$).

מלוח 1 עולה כי כל המתאמים בין האיומים לבין התגובות הם חיוביים ומובהקים סטטיסטית, ולפיכך הם תומכים בהשערה. עוד ניתן לראות כי המתאמים של התגובות הקוגניטיביות והרגשיות עם מדדי האיום עוצמתיים יותר מן המתאמים של התגובות ההתנהגותיות עם מדדי האיום.

נבחן עתה את ההשערות שלפיהן אופיו של האיום תלוי בקבוצות ההתייחסות. מאחר שהתשובות בארבעת מדדי האיום הן על סולמות שונים, המרנו אותן לציוני תקן (Hayduk, 1989, p. 22) לפי הנוסחה $X = 1.5z + 5.0$, כך שהמוצע הוא 5.00 וסטית התקן היא 1.5. ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA), שכלל את קבוצות ההתייחסות כמשתנה הבלתי תלוי ואת מדדי האיום כמשתנים התלויים, הניבו תוצאות מובהקות סטטיסטית לקבוצות ההתייחסות $F(12, 722) = 15.94, p \leq .001, \lambda(\text{Wilks}') = .54, \eta^2 = .19$. כמו כן נעשו ניתוחי שונות עוקבים (ANOVA) לכל ארבעת מדדי האיום. בלוח 2 מובאים ציוני התקן הממוצעים של מדדי האיום וסטיות התקן שלהם בכל קבוצה. השוואות אינדיבידואליות בין הקבוצות שנמצאו מובהקות סטטיסטית במבחן שֶפֶה

(Scheffe, $p \leq .05$) מסומנות בלוח באותיות נבדלות ליד הממוצעים המופיעים באותה שורה.

לוח 2: ציוני תקן ממוצעים (וסטיות תקן) של מדדי האיום הנתפס לפי קבוצת התייחסות ותוצאות ניתוח שונות חדיכיווני (ANOVA)

ניתוח שונות חדיכיווני		קבוצת התייחסות				מדד האיום
גודל אפקט η^2	מבחן $F_{(3, 276)}$	ערבים	חרדים	רוסים	אתיופים	
		$n = 67$ <i>M</i> (<i>SD</i>)	$n = 67$ <i>M</i> (<i>SD</i>)	$n = 73$ <i>M</i> (<i>SD</i>)	$n = 71$ <i>M</i> (<i>SD</i>)	
.28	36.07***	6.22c (1.31)	4.79b (1.24)	5.06b (1.39)	4.02a (1.09)	איום ראלי ברמת הקבוצה
.23	28.09***	6.15c (0.89)	5.19b (1.26)	4.90b (1.39)	4.18a (1.48)	איום סימבולי ברמת הקבוצה
.35	48.81***	6.27d (1.50)	5.25c (1.30)	4.54b (1.18)	3.94a (0.65)	איום ראלי ברמת הפרט
.19	21.17***	5.92d (1.10)	5.27c (1.50)	4.96b (1.26)	4.16a (1.41)	איום סימבולי ברמת הפרט

$p \leq .001$ ***

הערה: אותיות שונות באותה שורה מורות על הבדל מובהק סטטיסטית ($p \leq .05$, Scheffe).

מלוח 2 עולה כי הניתוחים העוקבים (ANOVA) נמצאו מובהקים סטטיסטית לכל ארבעת מדדי האיום.

בהשערה 2 צפינו כי האיום הראלי הנתפס ברמת הקבוצה יהיה בסדר יורד, מן האיום הגבוה אל האיום הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים. עוצמת האיום הנתפס נמצאה בשינוי קל, בסדר יורד כך: ערבים, רוסים, חרדים, אתיופים, אולם לא נמצא הבדל מובהק סטטיסטית בין חרדים לבין רוסים בעוצמת האיום הנתפס.

כמשוער בהשערה 3, האיום הסימבולי הנתפס ברמת הקבוצה נמצא בסדר יורד, מן האיום הגבוה אל האיום הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים. עם זאת, ההבדל בין האיום מפני החרדים לבין האיום מפני הרוסים אינו מובהק.

בהשערה 4 צפינו שהאיום הראלי הנתפס מפני ערבים ברמת הפרט יהיה גבוה מן האיום מפני שאר הקבוצות, ועוצמת האיום מפני שאר הקבוצות תהיה דומה. ואולם, הקבוצות נבדלו כולן זו מזו, וציוני התקן הממוצעים של האיום הראלי הנתפס, מן הגבוה אל הנמוך, היו אלו: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.

כמשוער בהשערה 5, האיום הסימבולי הנתפס ברמת הפרט נמצא בסדר יורד, מן האיום הגבוה אל האיום הנמוך: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים.

לפי תאוריית האיום הבין־קבוצתי, תגובות קוגניטיביות, רגשיות והתנהגותיות יקצינו עם העלייה באיום הנתפס. אישוש לכך ניתן כבר במתאמים שחושבו לבחינת השערה 1. נוסף על כך, בלוח 3 מובאים ציוני התקן הממוצעים של שלושת סוגי התגובה לקבוצת החוץ, וכן התייחסות לישראלים יהודים ילידי הארץ כקבוצת השוואה. גם במקרה זה המרנו את ציוני המדדים ($X = 1.5z + 5.0$) לממוצע 5.00 וסטיית תקן 1.5. ניתוח שונות רב־משתני (MANOVA), שבו קבוצת ההתייחסות נכללה כמשתנה הבלתי תלוי ומדדי התגובות לקבוצת החוץ כמשתנים התלויים, נמצא מובהק סטטיסטית ($F_{(16, 997)} = 11.75, p \leq .00, \eta^2 = .12$). כמו כן נעשו ניתוחי שונות עוקבים (ANOVA) לכל ארבעת מדדי האיום. בלוח 3 מובאים ציוני התקן הממוצעים של מדדי האיום וסטיות התקן שלהם בכל קבוצה ותוצאות ניתוחי השונות העוקבים. השוואות אינדיבידואליות בין הקבוצות שנמצאו מובהקות סטטיסטית במבחן שֶפֶה השוואות מסומנות בלוח באותיות נבדלות ליד הממוצעים באותה שורה.

לוח 3: ציוני תקן ממוצעים (וסטיות תקן) של מדדי התגובות לקבוצת ההתייחסות ותוצאות ניתוח שונות חדי־כיווני (ANOVA) המשוות ביניהם בכל אחד ממדדי האיום

גודל אפקט η^2	מבחן $F(4, 334)$	קבוצת התייחסות					מדדי תגובות לקבוצת החוץ
		ערבים $n = 64$	חרדים $n = 64$	רוסים $n = 71$	אתיופים $n = 64$	ישראלים $n = 71$	
		M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	
.05	4.08	5.51c (1.72)	5.17bc (1.57)	4.86ab (1.47)	4.51a (1.19)	4.94ab (1.28)	תגובות קוגניטיביות
.38	50.99	6.53d (1.17)	5.60c (1.38)	4.94b (1.03)	3.97a (1.25)	4.11a (1.18)	תגובות רגשיות לקבוצת ההתייחסות
.15	14.54	5.96c (1.24)	5.30b (1.50)	4.91b (1.25)	4.41a (1.46)	4.42a (1.45)	תגובות רגשיות לעצמי
.07	6.19	5.66c (1.75)	5.21bc (1.65)	4.76ab (1.38)	4.49a (1.24)	4.92ab (1.14)	תגובות התנהגותיות

הערה: אותיות שונות באותה שורה מורות על הבדל מובהק סטטיסטית ($Scheffe, p \leq .05$).

מלוח 3 עולה כי ניתוחי השונות העוקבים (ANOVA) לכל מדד הניבו תוצאות מובהקות סטטיסטיות. עוד עולה מן הלוח כי הסדר של עוצמת התגובות כלפי קבוצות החוץ, מן הציון הממוצע הגבוה אל הציון הממוצע הנמוך, חוזר על עצמו: ערבים, חרדים, רוסים, אתיופים. סדר זה דמה מאוד לסדר בעוצמת האיום הנתפס מפני קבוצות החוץ, למעט חריג אחד – האיום הראלי מפני הרוסים ברמת הקבוצה גבוה משל החרדים,

אך הבדל זה אינו מובהק סטטיסטית (ראו לוח 2). דפוס זה תואם את ההנחה שעוצמת התגובה היא פועל יוצא של גודל האיום הנתפס, והוא מספק אישור נוסף להשערה 1. עוד ניתן לראות בלוח 3, שבהשוואה להתייחסות לישראלים (קבוצת הפנים), התגובות הקוגניטיביות וההתנהגותיות כלפי הערבים והחרדים הן קיצוניות ושליליות, והן שונות במובהק מן התגובות לקבוצת הפנים. כנגד זה התגובה הרגשית, הן כלפי קבוצת החוץ והן כלפי העצמי, כלפי הרוסים שלילית יותר מאשר כלפי קבוצת הפנים, ואילו בכל הנוגע לאתיופים היא אינה שונה מזו שהופגנה כלפי קבוצת הפנים.

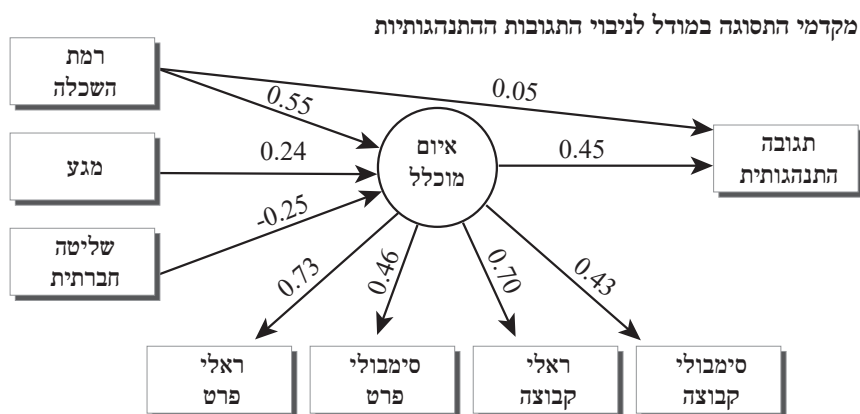
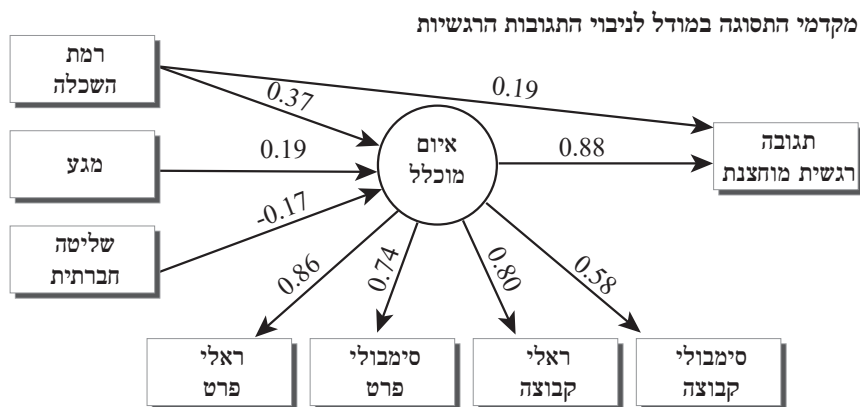
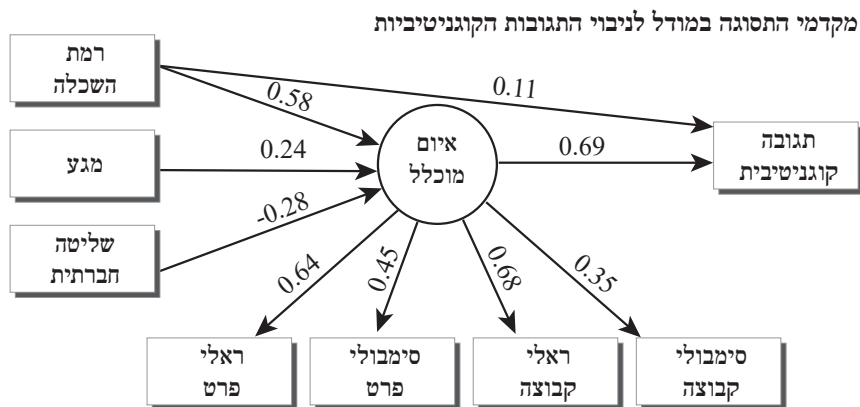
המשתנים הקדומניים והדמוגרפיים

לפני בחינת ההשערות הנוגעות למשתנים הקדומניים בדקנו אם נכון לכלול אותם במודל. קריטריון הכרחי לכך הוא קשר מובהק סטטיסטית בין המשתנים הבלתי תלויים לבין משתני התוצאה. בדיקת המתאמים בין המשתנים הקדומניים והדמוגרפיים לבין ארבעת משתני התוצאה (תגובות קוגניטיביות, תגובות רגשיות כלפי קבוצת ההתייחסות, תגובות רגשיות כלפי העצמי, תגובות התנהגותיות), נערכה מעבר לקבוצות. מתאמים מובהקים סטטיסטית עם ארבעת משתני התוצאה נמצאו רק למשתנה המוכוונות לשליטה חברתית ($0.28 \leq r \leq 0.42$) ולמשתנה תכיפות המגע ($0.12 \leq r \leq 0.19$). המשתנה רמת ההשכלה הניב מתאמים מובהקים סטטיסטית רק עם התגובות הקוגניטיביות והתגובות ההתנהגותיות ($-0.15 \leq r \leq -0.12$).

כמצופה בהשערה 6, מוכוונות גבוהה לשליטה חברתית נמצאה במתאם עם התייחסות שלילית קיצונית יחסית לקבוצת החוץ בכל ארבעת מדדי התגובות, ובהתאם להשערה 7, תכיפות מגע גבוהה נמצאה במתאם עם התייחסות שלילית קיצונית יחסית בכל מדדי התגובה. ההשערות הנוגעות לאופי המגע, להערכה עצמית אינדיבידואלית ולהערכה עצמית קולקטיבית לא סיפקו את התנאי הכרחי להכללה במודל. ובאשר למשתנים הדמוגרפיים, רמת השכלה גבוהה נמצאה במתאם עם התייחסות שלילית מתונה יחסית לקבוצות ההתייחסות בכל מדדי התגובה.

בחינת המודל המשולב

בחינת מודל התיווך נערכה במשוואות מבניות (structural equations) מעבר לארבע קבוצות המיעוט. תחילה בדקנו את תרומתם של מדדי האיום לניבוי מדדי התגובות כלפי קבוצות החוץ כמדדים נפרדים: כשני איומים מעבר לרמה (קבוצה או פרט) וכשני איומים מעבר לתוכן (ראלי או סימבולי). מאחר שהמתאמים בין מדדי האיום היו גבוהים ($0.58 \leq r \leq 0.82$), בדקנו גם את תרומתם כגורם משותף – איום מוכלל (מעבר לארבעת מדדי האיום שהוגדרו בכלי המחקר). המודל נמצא מובהק סטטיסטית רק כאשר ארבעת מדדי האיום נכללו בגורם משותף של איום מוכלל. עוד הוברר כי המודל לא נמצא

איור 2: מקדמי התסוגה לניבוי שלושת מדדי התגובות

מובהק סטטיסטית לניבוי התגובות הרגשיות לעצמי. איור 2 מציג את מקדמי התסוגה (הרגסיה) המתוקננים של המשתנים במודל התיווך הסופי. מאיור 2 עולה כי האיום הנתפס המוכלל תיווך במלואו בקשר בין המכוונות לשליטה חברתית לבין שלושת מדדי התגובה ובקשר בין תכיפות המגע לבין שלושת מדדי התגובות. הקשר בין רמת ההשכלה לבין מדדי התגובה היה ישיר ללא תיווך של האיום הנתפס. ערכי טיב ההתאמה של מודל התיווך מובאים בלוח 4, והם מושווים למודל ההשפעה הישירה והמצרפית של כל המשתנים, ובכללם האיום הנתפס המוכלל.

לוח 4: ערכי טיב ההתאמה של מודל התיווך ושל מודל ההשפעה הישירה בכל אחד ממדדי התגובות

RMSEA	TLI	CFI	NFI	df	χ^2	המודל	מדד התגובה
.140	.69	.87	.86	15	122.74***	השפעה ישירה	תגובה קוגניטיבית
.080	.90	.97	.78	13	42.66***	תיווך	תגובה קוגניטיבית
.140	.67	.86	.85	15	122.44***	השפעה ישירה	תגובה התנהגותית
.076	.91	.97	.95	13	39.84***	תיווך	תגובה התנהגותית
.130	.77	.90	.89	15	110.43***	השפעה ישירה	תגובה רגשית
.090	.90	.96	.95	13	50.66***	תיווך	תגובה רגשית

$p \leq .001$ **, $p \leq .01$ **, $p \leq .05$ *

מלוח 4 עולה כי ערכי טיב ההתאמה (*RMSEA*) של מודל התיווך מעידים על מודל טוב למדד התגובה הקוגניטיבית ולמדד התגובה ההתנהגותית וקרובים למובהקות סטטיסטית ($p \leq .09$) במדד התגובה הרגשית. ערכי *RMSEA* של מודל ההשפעה הישירה לא הגיעו לכלל מובהקות סטטיסטית מקובלת אף לא באחד ממדדי התגובה. כמו כן, ההבדלים בערכי χ^2 בין שני המודלים מראים יתרון מובהק סטטיסטית ($p \leq .01$) למודל התיווך בכל משתני התוצאה, והם מספקים עדות נוספת לתוקפה האמפירי של התאוריה.

דיון

הנחת יסוד בתאוריית האיום הבין-קבוצתי גורסת שהתייחסות שלילית של קבוצה אחת לרעותה היא תוצר של איום נתפס מפניה, שעוצמתו מושפעת מהיסטוריית היחסים בין הקבוצות, מאופי המגע ביניהן, מתוכני היריבות ומגורמים אישיותיים

4 מודל נחשב למודל טוב כאשר המדד *RMSEA* (Root Mean Square Error of Approximation) מקבל ערכים נמוכים, $RMSEA \leq .08$ (Musil, Jones, & Warner, 1998; Turner, Hewstone, Voci, & Vonofakou, 2008). מדד *NFI* ומדד *CFI* הגבוהים מ-0.90 מצביעים על תואם משיע רצון. מדד *TLI* קרוב ל-1 מצביע על התאמה טובה של המודל.

(Stephan et al., 2015). ההטרוגניות של החברה הישראלית מאפשרת להשוות בין קבוצות שהיריבות ביניהן ממושכת או קצרה, ובין קבוצות שהמאבקים ביניהן נבדלים בתוכנם ובעוצמתם. היריבות בין הערבים אזרחי ישראל לבין היהודים היא ממושכת, נסובה על טריטוריה ולוותה במלחמות עם ערבים במדינות גובלות (איום ראלי) ובמאבקים על המקומות הקדושים (איום סימבולי). המאבק בין דתיים לבין חילונים ממושך אף הוא אך עוצמתי פחות, והוא נסוב על צביון החיים במדינה (איום סימבולי), על חובות האזרחים ועל חלוקת המשאבים (איום ראלי). משך היחסים בין הישראלים הוותיקים לבין הרוסים והאתיופים הוא קצר יותר, והמתחים ביניהם נוגעים לתרבות ולכלכלה, נושאים שקל יותר לגשר עליהם (Amir & Ben-Ari, 1989).

התייחסות השוטרים לקבוצות ההתייחסות במחקרנו

כמצופה, האיום הנתפס מפני הערבים היה גבוה מכל הקבוצות, עוצמתו הייתה נמוכה יותר מפני החרדים אך גבוהה מזו שנחווה מפני הרוסים ומפני האתיופים. האיום מפני הרוסים היה גבוה מן האיום מפני האתיופים, וניתן לזקוף זאת לגודל הקבוצות ולרמת ההשכלה שלהן (שחורי, 2006; Lissak & Leshem, 1995). זאת ועוד, עוצמות האיום הנתפס מפני קבוצות המיעוט תאמו את דפוסי ההתייחסות אליהן. ההתייחסות אל הערבים הייתה שלילית יותר מאשר ההתייחסות אל החרדים, וההתייחסות אל שתי קבוצות אלו הייתה שלילית לאין ערוך מן ההתייחסות אל הרוסים ואל האתיופים. בהשוואה לרוסים ולאתיופים, לערבים ולחרדים יוחסו תכונות שליליות יותר, רגשות דחיה חזקים יותר ונטייה רבה יותר לתוקפנות. בהשוואה לאתיופים, התכונות שיוחסו לרוסים היו שליליות יותר, ועוצמת התוקפנות ורגשות הדחיה היו חזקים יותר. הציפייה לאיום ראלי מפני הערבים, שיהיה גבוה יותר מן האיום הסימבולי מפניהם, ולאיום סימבולי מפני החרדים, שיהיה גבוה יותר מן האיום הראלי מפניהם, הייתה בכיוון המשוער, אך לא נמצאה מובהקת סטטיסטית ($p \leq .07$). שלושה הסברים אפשריים לכך. ראשית, ניתן לזקוף זאת לדינמיות המאבקים עם קבוצות אלו. טור-כספא ושורצולד (2003) טענו כי לתכנו של איום בולט וממושך עשויים לגלוש עם הזמן גם תוכני מאבק אחרים ולטשטש את ההבחנה ביניהם. למאבק הטריטוריאלי עם הערבים התווסף עם הזמן מאבק סימבולי על המקומות הקדושים, וההבחנה ביניהם ניטשטשה. ליריבות עם החרדים, שתחילתה במאבק סימבולי על אופי החיים במדינה, נוסף מאבק ראלי על חובות אזרחיות, על תקציבים ועל טריטוריה, וההבחנה ביניהם ניטשטשה. שנית, ניתן לזקוף זאת ל"אפקט ההילה", הטיה קוגניטיבית שבה תכונה מרכזית, המיוחסת לקבוצה, מוכללת בתכונות אחרות המיוחסות לה ומחלישה את ההבחנה ביניהן (Nisbett & Wilson, 1977). שלישית, ייתכן שבדומה למחקרים אחרים (לדוגמה, Stephan et al., 2002), המתאמים הגבוהים יחסית בין ארבעת מדדי האיום טשטשו את ההבחנה ביניהם. ההשערות הנוגעות למשתנים הקדומניים נתמכו ברובן בממצאי המחקר. מגע תכוף של השוטרים עם קבוצת המיעוט העצים את האיום הנתפס מפניה ואת ההתייחסות

השלילית אליה. ואולם, אופי המגע לא השפיע. תפקידי סיור וחקירות לעומת תפקידי קהילתיים לא העצימו את האיום הנתפס ואת ההתייחסות השלילית אל הקבוצות. אפשר שאופי המגע של שוטרים קהילתיים עם קבוצות החוץ, שנועד לצמצם פשיעה ורעש ולהשכין שלום בין שכנים, דווקא הבליט מאפיינים שליליים של הקבוצה. ייתכן גם שהקשר ההדוק בין שוטרים קהילתיים לבין עמיתיהם בתפקידי אחרים טשטש את ההשפעה של אופי המגע. ואמנם, בדומה למחקרנו, גם הרפז (2013), שבחן עמדות שוטרים כלפי ערבים, לא מצא הבדל בין שוטרים קהילתיים לבין שוטרים בתפקידי אחרים באופי המגע עם האוכלוסייה. לדעתו, ייתכן שההבדל ניטשטש משום שהשוטרים הקהילתיים אינם פועלים לפי כללי השיטור הקהילתי, ותרבות האכיפה הרווחת במשטרת ישראל חלחלה גם לשוטרים הממלאים תפקיד זה. בדומה להסבר שהעלינו כאן, גם הוא סבור כי השוטרים הקהילתיים ממלאים תפקידי שיטור אחרים במקום להתמקד ביעודם התפקודי.

כמשתנים אישיותיים כללנו במחקר מכוונות לשליטה חברתית והערכה עצמית אינדיבידואלית וקולקטיבית. כמצופה, וכפי שעלה במחקרים אחרים (לדוגמה, שורצולד וסבו־מנור, 2005; Sidanius & Pratto, 1999), מוכוונות גבוהה לשליטה חברתית תרמה להעצמת האיום הנתפס ולהתייחסות השלילית לקבוצות המיעוט. הערכה עצמית אינדיבידואלית תרמה למיתון ההתייחסות לקבוצות המיעוט, אך תרומתה לא הייתה מובהקת כשנכללו במודל גם המשתנים האחרים. בדומה למחקרים אחרים (לדוגמה, Fein & Spencer, 1997), ניתן לייחס זאת לכך שאנשים בעלי דימוי עצמי נמוך מתייחסים באופן שלילי לקבוצות חוץ כדי לרומם את דימוים, ולא בהכרח משום שהם חווים איום מפניהן. הערכה עצמית קולקטיבית תרמה להקצנת ההתייחסות השלילית לקבוצות החוץ, אך תרומתה לא הייתה מובהקת כשנכללו במודל המשתנים האחרים. שני תהליכים מנוגדים הפועלים אצל בעלי הערכה קולקטיבית גבוהה עשויים היו להחליש את הקשר עם האיום הנתפס. מצד אחד, הם חווים העצמה באיום מחשש לפגיעה בקבוצתם, ומן הצד האחר, הם גם חשים שהקולקטיב עשוי להתמודד עם האיום (McFarlin & Blascovich, 1981).

מבין המשתנים הדמוגרפיים שבדקנו, רמת ההשכלה בלבד תרמה לשונות בתחושות האיום: השכלה נמוכה תרמה להעצמת תחושות האיום ולהקצנת עמדות שליליות כלפי קבוצת החוץ. מגמה זו עלתה גם במחקרים אחרים (לדוגמה, Coenders & Scheepers, 2003; Raijman, Semyonov, & Schmidt, 2002).

נתייחס עתה לתוקף האמפירי של ההנחה בדבר תפקידו המתווך של האיום הנתפס. בתאוריה הוגדרו ארבעה מדדי איום, אך בשל המתאמים הגבוהים ביניהם הניב המודל תוצאות מובהקות סטטיסטית רק כשנכללו כולם כגורם אחד מוכלל. עבודות אחרות גם הצביעו על יתרון האיום המוכלל על פני המדדים הנפרדים (טור־כספא ושורצולד, 2003; שורצולד וסבו־מנור, 2005). השוואה בין הנחת התיווך של המודל על כל משתניו לבין מודל המניח השפעה ישירה של המשתנים הקדומניים ושל האיום

הנתפס, העלתה יתרון מובהק למודל התיווך: ערכי טיב ההתאמה של מודל ההשפעה הישירה היו נמוכים יחסית ולא סיפקו אמות מידה מקובלות של מודל תקף. לעומת זאת, ערכי טיב ההתאמה בין מודל התיווך לבין הנתונים האמפיריים הורו כי המודל תקף לשלושת סוגי התגובה – הקוגניטיבית, הרגשית וההתנהגותית. בחינת ההשערות שנגזרו מן התאוריה ותוצאות המודל המשולב סיפקו אפוא עדות משכנעת לתוקף האמפירי של התאוריה.

עם זאת, לא מצאנו עדות אמפירית משכנעת להבחנה בין ארבעת סוגי האיום שהוגדרו בתאוריה. הוברר כי המתאמים ביניהם גבוהים והשפעתם פועלת כמכלול. אם כן, מתבקשת מאליה השאלה אם הבעייתיות נעוצה בכלי המחקר או בהנחות התאוריה. הספרות המתודולוגית מציינת מתאמים גבוהים בין מדדים כמגבלה מחקרית (Doty & Glick, 1998). בהיותנו מודעים לכך ועל סמך הספרות שהציעה שיטות להתגבר עליה, נקטנו סולמות שונים למדדי האיום כדי להקשות על המשיבים לשמור על נטייה תגובתית עקיבה או אוטומטית. ואולם, המתאמים נותרו גבוהים יחסית. עולה אפוא גם האפשרות שאנשים אינם מבחינים כיאות בין סוגי האיום. כדי לבחון תהיות אלו ראוי להשתמש במחקרים עתידיים בכלי מדידה אחרים, כגון הערכת שיעור של חברי קבוצת החוץ הגורמים נזק לקבוצת הפנים בהיבטים שונים (Gonsalkorale, Carlisle, & Hippel, 2007), הערכת הסיכוי שחברי קבוצות חוץ יפגעו בקבוצת הפנים בהיבטים שונים (Kinder & Sears, 1981) והקרנת סרטונים המעוררים תחושת איום והערכת ההסתברות לפגיעה כזו מצד קבוצת החוץ (Davis & Stephan, 2006).

התייחסות השוטרים והחברה בישראל לקבוצות המיעוט

נדון עתה בממצאי המחקר בהשוואה למחקרים רלוונטיים אחרים שנערכו בחברה הישראלית. ההשוואה אינה פשוטה, משום שבמקרים רבים המדדים אינם זהים ולא כללו במסגרת מחקרית אחת את ארבע הקבוצות שנחקרו כאן. נפתח בקביעה שעמדות השוטרים דמו מאוד לאלו של כלל האוכלוסייה היהודית, ובהמשך נראה כי קביעה זו נכונה לאיום הנתפס ולכל מדדי התוצאה שנבחנו כאן.

ערבים וחרדים

נפתח באיום הנתפס. טור־כספא ושורצולד (2003), שבחנו את תאוריית האיום הבין-קבוצתי בגרסתה קודמת בקרב סטודנטים יהודים ישראלים, מצאו דפוס דומה במדדי האיום הנתפס, כבמחקר כאן. האיום הראלי והסימבולי מפני הערבים היה גבוה מאשר מפני החרדים. כמו כן, האיום הראלי מפני הערבים היה גבוה מן האיום הסימבולי מפניהם, והאיום הסימבולי מפני החרדים היה גבוה מן האיום הראלי מפניהם. מכיוון שהכלים בשני המחקרים היו דומים, ניתן גם להתייחס לערכי המדדים ולא רק למגמות. הוברר כי מחקרנו העלה איום ראלי גבוה יותר מפני הערבים, ושוני זה יכול לשקף

את התמורות שחלו בציבור הערבי־ישראלי המביע כיום, יותר מבעבר, הזדהות עם הפלסטינים ומעורר חששות כבדים בציבור היהודי באשר לנאמנותם למדינה (הרמן ועמיתיה, 2017; סמוחה, 2007).

גם בתגובות הקוגניטיביות דמו הממצאים במחקרנו לאלו של טור־כספא ושורצולד (2003). בשני המחקרים יוחסו תכונות שליליות יותר לערבים מאשר לחרדים. ההתייחסות השלילית לערבים בכלל החברה הישראלית נמצאה כבר אצל בנימיני (1969, 1980). בר־טל וטייכמן (Bar-Tal & Teichman, 2005) הראו כי גם ילדים צעירים, שספק אם הם מודעים לסכסוך הישראלי־פלסטיני או אם באו במגע עם ערבים, ייחסו להם תכונות שליליות. בר־טל (2006) סבור כי קיצוניות זו היא נורמטיבית וניכרת גם בקרב מנהיגי האומה. באשר לחרדים, העבודות המעטות הקיימות מלמדות שהם נתפסים בחברה הישראלית כלא חברותיים, חלשים, עקשנים ופחדנים (כהן, 1975). בעבודתם של שטרך ושורץ (1989) הם הצטיירו כמי שערכיהם שונים בכל הנוגע לשמירת מסורת, לקונפורמיות ולכוח חברתי. בסקר על התייחסות התקשורתית לחרדים בתקופת הבחירות העירוניות בירושלים הם הצטיירו כמי שעלולים למוטט את העיר (חסון, 2001). עמדותיהם של מנהיגים חילונים כלפי החרדים נבחנו בעבודתה של זרמבסקי (2002), והם תיארו אותם כסחטנים המנצלים את כוחם הפוליטי.

בהקשר לתגובות הרגשיות, הממצאים של טור־כספא ושורצולד (2003) דמו מאוד לממצאי מחקרנו. התגובות כלפי הערבים היו קיצוניות יותר מן התגובות כלפי החרדים, וכלפי שתי הקבוצות הן היו קיצוניות יותר מן התגובות הרגשיות כלפי ישראלים־יהודים. על רגשות שלילים קיצוניים כלפי הערבים דיווחו גם בן־ארי ואמיר (1988) וקמינסקי ובר־טל (1996). מייזלס וגל (1989) ציינו כי הרגשות השליליים הלכו והקצינו עם השנים. סקר שנערך בשנת 2006 העלה כי הישראלים־היהודים חשים שנאה כלפי ערביי ישראל וחווים חוסר נוחות אף לשמע שפתם (אלמוג, 2009). באשר לחרדים, לוי וכץ (Levy & Katz, 2005) דיווח על תחושות דחייה ושנאה שהם מעוררים בקרב חילונים. מחקרו של באום (Baum, 2007) גילה כי החרדים עוררו בקרב סטודנטים לעבודה סוציאלית רגשות של כעס, דחייה ודאגה.

התגובות ההתנהגותיות, שנבדקו במחקרנו כנטיות לתוקפנות, הצביעו על התייחסות קיצונית כלפי הערבים והתייחסות מתונה יותר כלפי החרדים. יתרה מכך, מגמה זו עלתה חרף העובדה שהתייחסות כזו אינה נסבלת במערכת המשטרית, והיא מלמדת על דחייה רבה של קבוצות אלו. התייחסות התנהגותית שלילית עלתה גם אצל חוקרים אחרים. בן־ארי ואמיר (1988) סבורים כי שום צד, לא הערבים ולא היהודים, אינו מעוניין לקדם יחסים בין־אישיים הדוקים עם הצד השני וכי הערבים והיהודים חיים זה לצד זה כשתי ישויות נבדלות. סגירות כזו עלתה במחקרים לא מעטים (לדוגמה, Bar-Tal & Teichman, 2005; Smooha, 2008; Yuchtman-Yaar & Inbar, 1986). בנוגע לחרדים, לוי, לוינסון וכץ (1993) מצאו כי ניכרה סגירות בולטת כלפיהם לעומת ההתייחסות למזרחים, לעולים חדשים ולדתיים. בן־ארי ואמיר (1988) עמדו על הפרדוקס בעמדות

הנוגעות להיבט ההתנהגותי של החרדים והחילונים. בעוד בקרב קבוצת הרוב (החילונים) יש הסכמה שקבוצת המיעוט (החרדים) תנהג לפי אורח החיים שלה, בקבוצת המיעוט (החרדים) יש דרישה כי אורח החיים שלה יהפוך לאורח החיים של האוכלוסייה כולה. הפרדוקס הזה נותר בעינו, כפי שמלמדות עבודות מאוחרות יותר (סמית ופניאל, 2009), והוא גורם לסגירות כלפי קבוצה זו.

רוסים ואתיופים

מחקרים שנגזרו מתאוריית האיום הבין־קבוצתי במהדורותיה הקודמות (שורצולד וטור־כספא, 1997; Stephan et al., 1998), שנגעו להתייחסות לשתי קבוצות אלו, הניבו תוצאות דומות מאוד לאלו שנמצאו במחקר שלנו. בשני ההיבטים של האיום הנתפס – הראלי והסימבולי – החששות מפני הרוסים היו גבוהים יותר מן החששות מפני האתיופים. מחקר אחר (שחורי, 2006), שהשווה את התייחסות החברה הישראלית הקולטת אל הרוסים ואל האתיופים במדדים אחרים, העלה אף הוא מגמה דומה. מקור האיום מפני הרוסים בהיבט הראלי נבע מחשש לתחרות על מקורות פרנסה יוקרתיים ומחשש לצמצום משאבי הרווחה בשל התמיכה בהם (לשם, 1993; צמח וויזל, 1999). האיום הסימבולי מפני הרוסים נזקף לפערי ערכים בנושאי דת (הראבן, 1992) ותרבות (שורצולד וטור־כספא, 1997; שחורי, 2006). לעומת זאת, האיום הראלי מפני האתיופים נקשר עם השכלתם הנמוכה והחשש שהיא תפגע ברמת הלימודים במסודות החינוך (קשתי, 2009) ועם החשש מפני הידבקות במחלות (לדוגמה, ברק ואברהמי, 2009) ולפגיעה באיכות הסביבה (בן סימון, 2010). האיום הסימבולי מפני האתיופים מקורו בחשש לפגיעה בערכים ובצביון התרבותי־חברתי של החברה הישראלית הוותיקה (שורצולד וטור־כספא, 1997).

ההתייחסות הקוגניטיבית אל הרוסים ואל האתיופים במחקר של טור־כספא ושורצולד (2003), הייתה שונה מזו שעלתה במחקר זה. ממצאיהם עלה כי ההתייחסות אל הרוסים הייתה שלילית יותר מן ההתייחסות אל האתיופים, ואילו במחקר שלנו ההתייחסות לשתי הקבוצות הייתה דומה. נראה לנו ששוני זה בין המחקרים נובע מהמתנות ביחס אל הרוסים בפרק הזמן שחלף בין שני המחקרים, מהתערותם המהירה של הרוסים בחברה הישראלית ומשיפור במצבם החברתי־כלכלי (ליסיציה, 2008). בהתייחסות הקוגניטיבית לשתי הקבוצות הבחינו שורצולד וטור־כספא (1997) בין תכונות אינטלקטואליות לבין תכונות חברתיות ומצאו כי לרוסים יוחס יתרון אינטלקטואלי על פני האתיופים ואילו לאתיופים יוחס יתרון חברתי על פני הרוסים. לצורך השוואה עם ממצאים אלו חישבנו אד־הוק שני מדדים מתוך שאלון התגובות הקוגניטיביות, נוסף על החישובים שנגעו להשערות המחקר. כל מדד חושב על־פי מיצוע ציוני התכונות הרלוונטיות: הממד האינטלקטואלי כלל את התכונות משכילים, מתקדמים, בורים, אינטליגנטים, שאפתנים שנכללו בשאלון. הממד החברתי כלל את התכונות חברותיים, אנוכיים, מסתגרים וידידותיים. ההשוואה הניבה דפוס דומה מאוד – לאתיופים יוחס יתרון בהיבט

החברתי, ולרוסים יוחס יתרון בהיבט האינטלקטואלי. דפוס זה של התייחסות אל הרוסים ואל האתיופים נמצא גם אצל חוקרים אחרים (בן-עזר, 1992; צבר בן-יהושע, רסניק, שהם ושפירא, 1997; שחורי, 2006; Shechory, Nachson, & Glicksohn, 2010). מעניין להעיר כי ההבחנה בין ההיבט החברתי לבין ההיבט האינטלקטואלי נעשתה גם במחקרים על התייחסות החברה הישראלית לעליות קודמות. מחקרים אלו מצאו כי לעולים מארצות הנצרות יוחס יתרון בהיבט האינטלקטואלי, ולעמיתיהם מארצות האסלאם יוחס יתרון חברתי (ראו סקירה אצל שורצולד ואמיר, 1984). הבדלים אלו נזקפו לתרבויות המוצא של שתי הקבוצות, ונראה שהם רלוונטיים גם בקבוצות המחקר שלנו, שכן הרוסים הגיעו מתרבות מערבית ואילו האתיופים הגיעו מתרבות מסורתית שמרנית. הבחנה זו תואמת גם את ממדי המיון התרבותי של הופסטד (Hofstede, 1980), שהתרבות הרוסית אופיינה בו כאינדיבידואלית והתרבות האתיופית כקולקטיבית.

באשר לתגובות הרגשיות, הממצאים שעלו במחקרנו דמו מאוד לאלו של שורצולד וטור-כספא (1997). המשתתפים בשני המחקרים דיווחו על רגשות שליליים קיצוניים יותר כלפי הרוסים לעומת רגשותיהם כלפי האתיופים. רגשות קיצוניים ועוינות של האוכלוסייה הישראלית הקולטת כלפי הרוסים נמצאו גם בעבודות אחרות (גל, 1994; לשם, 1993; פרס וליסציה, 2000; רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 1995).

התגובות ההתנהגותיות כלפי הרוסים והאתיופים שנבחנו כאן הן ייחודיות למחקרנו. עם זאת, כדאי לבחון אותן לעומת מחקרים שבחנו ממדים אחרים של ההיבט ההתנהגותי. שחורי (2006) בחנה מרחק חברתי שביטאו סטודנטים כלפי אתיופים ורוסים ומצאה שהפתיחות החברתית כלפי האתיופים הייתה גבוהה יותר מאשר כלפי הרוסים. גם גמליאל (2007), שבחנה עמדות כלפי אפליה מתקנת לעולים חדשים, מצאה כי הן היו חיוביות יותר בנוגע לאתיופים מאשר בנוגע לרוסים. מחקרים אחרים שבחנו את ההיבט ההתנהגותי כלפי הרוסים והאתיופים לא השוו בין שתי הקבוצות, אלא חקרו כל אחת לעצמה. העבודות בנוגע לרוסים העלו נכונות נמוכה יחסית להתקשרות חברתית אתם (דמיאן ורוזנבלום-תמרי, 1993; שחורי, 2006; Adoni et al., 2002; Lemish, 1994). ונכונות לויתורים אישיים למען קליטתם, שהלכה ופחתה עם השנים (בר-צורי והנדלס, 1992; גל, 1994). ובאשר לאתיופים, ממצאי המחקרים מבליטים את הריחוק החברתי מהם, את ההתנגדות לנישואים עם בני עדה זו (א' דגני ור' דגני, 2004; קימרלינג, 1998) ואת ריכוזם במוסדות החינוך (רבינוביץ' ווורגן, 2017). הריחוק מן האתיופים ניכר גם בהפרדה במגורים חרף מדיניותה המוצהרת של הממשלה לפזרם באוכלוסייה (ורצברגר, 2003).

את הדיון בהתייחסות השוטרים והחברה הישראלית-יהודית לקבוצות המיעוט פתחנו בקביעה שעמדות השוטרים דמו מאוד לאלו של כלל האוכלוסייה היהודית. קביעה זו אינה תואמת את סברתם של ביילי ומנדלסון (Bayley & Mendelsohn, 1969), שלפיה שכחותן של דעות קדומות כלפי מיעוטים גבוהה מעט בקרב שוטרים לעומת שכחותן באוכלוסייה הכללית. ביילי ומנדלסון זקפו מגמה זו לאופי המגע הייחודי של השוטרים

עם אזרחים מקבוצות מיעוט, הנושא לעתים קרובות אופי עברייני, ולעובדה שכנציגי החוק הם נוטים להאמין כי יש לאכוף אותו ביתר קפדנות עם קבוצות אלו. ואולם, במחקרנו הוברר שחרף תפקידם של השוטרים, המציב אותם בעימותים תכופים עם קבוצות המיעוט, תנאים שיש בהם כדי לספק תמיכה בתפיסות סטראוטיפיות הרווחות בחברה, לא מצאנו בהתייחסות השוטרים חריגה מן העמדות הרווחות בחברה.

השלכות יישומיות

מחקרים המתבססים על תאוריית האיום הבין-קבוצתי מספקים נתונים אבחנתיים לאיתור המקורות להתייחסות שלילית כלפי קבוצות חוץ, בייחוד בנוגע לאיום הנתפס שהוא ביסוד התאוריה. סטפן וסטפן (W. Stephan & C. Stephan, 2000) סברו כי זיהוי של סוג האיום חשוב לבחירת התערבות הולמת לשיכוך היריבות בין הקבוצות. הם ממליצים לקיים מפגשים בלתי אמצעיים בין חברי הקבוצות היריבות כשהאיום הוא ברמת הפרט. לעומת זאת, כשהוא ברמת הקבוצה, הם ממליצים על גישה קוגניטיבית של מתן מידע רלוונטי לחברי קבוצה אחת על יריבתה, מתוך הנחה כי בורות היא מקור לדעות קדומות (Shachar & Amir, 1996). גישתם של שחר ואמיר (W. Stephan & C. Stephan, 1984). רלוונטית לסוגיה זו. לדעתם, יש לספק מידע הן על המשותף לקבוצות המעורבות, הן על השונה ביניהן מתוך מתן לגיטימציה לשוני והן על תהליכים תפיסתיים והטיות קוגניטיביות התורמים להיווצרותן של דעות קדומות. ואכן, ספרות המחקר תומכת ביעילותם של תוכני מידע אלו (לדוגמה, & Roccas & Schwartz, 1993; Tan, Moris, & Romero, 1996).

בתכניות התערבות המתבססות על מגע בלתי אמצעי בין חברי הקבוצות המעורבות, ההנחה היא שהמפגש מזמן אפשרות להיכרות הדדית, להבנה ולקבלה. עם זאת, הצלחתו מותנית בהבטחת תנאים הולמים, כגון מיצב שווה בין חברי הקבוצות, מטרות משותפות, מגע תכוף ואינטימי ואקלים חברתי תומך (Allport, 1954; W. Stephan & C. Stephan, 2000).

הניתן ליישם תכניות אלו למערך המשטרה? הברפלד (2013) מציינת כי במהלך העשורים האחרונים ניסו משטרות במדינות שונות להפעיל תכניות כאלו, אך להערכתה, היחסים בין המשטרות לבין המיעוטים אינם טובים כיום יותר משהיו בעבר. באשר למשטרת ישראל, תכניות ברמת הפרט צריכות להיות מותאמות לקבוצות המיעוט שהשוטרים באים אתן במגע תכוף. הפעלת תכנית התערבות כזו היא יקרה, אך ניתן להפעילה על מספר מצומצם של שוטרים מכל תחנה בהנחה ששינוי עמדות של חברי קבוצה מקובלים עשוי להשפיע על יתר חברי הקבוצה (Turner et al., 2008). ברמת הקבוצה ניתן לספק לשוטרים מידע רלוונטי, כמצוין למעלה, במסגרות הכשרה, כגון המכללה הלאומית לשוטרים. פעילויות כאלו נעשות במשטרת ישראל, אך הן אינן מלוות במחקרי הערכה הולמים.

מקורות

- אלמוג, ע' (2009). המעמד הכלכלי של ערביי ישראל. אנשים-ישראל: המדריך לחברה הישראלית. אוחזר ב־4 ביוני, 2010 מתוך <http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7820>
- בנימיני, ק' (1969). קווים לדמות האדם הישראלי, הגרמני והערבי בעיני נוער ישראלי. מגמות, טז, 364-375.
- בנימיני, ק' (1980). דימוי הערבי בעיני נוער ישראלי. עיונים בחינוך, 27, 65-74.
- בן־ארי, ר' ואמיר, י' (1988). עימותים בין־קבוצתיים בישראל: הערכת מצב ונתיבי שינוי. פסיכולוגיה, א, 49-57.
- בן־סימון, ד' (2010). רק לא אתיופים. הארץ. אוחזר ב־26 במאי, 2010 מתוך <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=486148&contrassID=2&subContrassID=13&sbSubContrassID=0>
- בן־עזר, ג' (1992). כמו אור בכד: עלייתם וקליטתם של עולי אתיופיה. ירושלים: ראובן מס.
- ברק, ע' ואברהמי, ע' (2009, 15 באוקטובר). הנערים האתיופים רוקדים באשקלון אבל חולמים על הארלם. הארץ. אוחזר ב־15 באוקטובר, 2009 מתוך <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=526303&contrassID=2>
- בר־טל, ד' (2006). סוציאליזציה לקונפליקט: מבט כללי. בתוך י' רחמים וד' בר־טל (עורכים), רק על הסכסוך לדבר ידעתי: סוציאליזציה לקונפליקט בחברה הישראלית־יהודית (עמ' 15-23). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון וולטר ליבך לחינוך לדו־קיום יהודי־ערבי.
- בר־צורי, ר' והנדלס, י' (1992). סקר דעת קהל: עמדות הציבור כלפי עולי בריה"מ - ניתוחי נתונים. כלכלה ועבודה, 8, 48-52.
- גל, ר' (1994). סקר דעת קהל בנושא יחס האוכלוסייה היהודית בארץ כלפי העלייה והעולים. תל אביב: מכון פורי.
- גמליאל, א' (2007). עמדות של ותיקים ושל עולים חדשים לגבי אפליה מתקנת (פרסום מס' 4). עמק חפר: המרכז האקדמי רופין, המכון להגירה ולשילוב חברתי.
- דגני, א' ודגני, ר' (2004). השפעות התקשורת על תפיסות כלפי עולי אתיופיה. תל אביב: מכון גאוקרטוגרפיה.
- דיין, ק' וקסטן, ר' (2004). עמדות שוטרים כלפי קבוצות שונות בחברה הישראלית. משטרת ישראל: מחלקת מדעי ההתנהגות.
- דמיאן, נ' ורוזנבאום־תמרי, י' (1993). עמדות הציבור הישראלי כלפי העלייה. יהודי בריתהמועצות במעבר, 1, 178-183.
- הברפלד, מ' (2013). הכשרה לשיטור שיוויני במציאות בלתי שיווינית. בתוך א' גופר וג' בן־פורת (עורכים), שיטור בחברה משוסעת (עמ' 131-153). חיפה: פרדס.

- הרמן, ת', הלר, א', כהן, ח', בובליל, ד' ועומר, פ' (2016). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרמן, ת', עומר, פ', הלר, א' ולזר-שואף, צ' (2017). שותפות בעירבון מוגבל: יהודים וערבים, ישראל 2017. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרפז, ע' (2013). האם שיטור קהילתי מפחית דעות קדומות? עמדות שוטרים כלפי שיטור קהילתי וכלפי האוכלוסייה הערבית בישראל. בתוך א' גופר וג' בן-פורת (עורכים), שיטור בחברה משוסעת (עמ' 383-415). חיפה: פרדס.
- הראבן, ג' (1992). תקווה, אם נתקש: עם עולים ועם עצמנו. תל-אביב: עם עובד.
- ורצברגר, ר' (2003). קהילת יוצאי אתיופיה: תמונת מצב, פערים וטענות לאפליה. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- זרמבסקי, ל' (2002). השסע הדתי-חילוני בעיני המנהיגים ומעצבי דעת הקהל בישראל. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- חסון, ש' (2001). המאבק על ההגמוניה בירושלים: חילוניים ודתיים בפוליטיקה העירונית. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- טור-כספא, מ' ושוורצולד, י' (2003). איום נתפס ודעות קדומות בשלושה מוקדי מתח בחברה הישראלית. מגמות, מב(4), 549-584.
- כהן, ע' (1975). הקונפליקט בין דתיים וחילוניים: סולידאריות ומרחק חברתי בקרב נוער תיכוני בישראל. ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.
- כהנר, ל', מלאך, ג' וחושן, מ' (2017). שנתון החברה החרדית בישראל 2017. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- לוי, ש', לוינסון, ח' וכ"ץ, א' (1993). אמונות, שמירת מצוות ויחסים חברתיים בקרב היהודים בישראל. ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.
- ליבמן, י' (עורך). (1990). לחיות ביחד: יחסי דתיים-חילוניים בחברה הישראלית. ירושלים: כתר.
- ליסציה, ס' (2008). רוסים? ישראלים? או רוסים-ישראלים? השתלבות תרבותית של עולי חבר העמים בישראל. מפנה, 56-57, 49-52.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018). האוכלוסייה ממוצא אתיופני בישראל: לקט נתונים לרגל חג הסיגד. הודעה לתקשורת 326/2018. אוחזר מתוך <https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/pages/2018/>
- לשם, א' (1993). האוכלוסייה הישראלית ויחסה לעולי שנות ה-90. ביטחון סוציאלי, 40, 40-73.
- מייזלס, ע' וגל, ר' (1989). שנאה לערבים בקרב תלמידים יהודיים בבתי ספר תיכוניים. זיכרון יעקב: המכון הישראלי למחקרים צבאיים.
- סמוחה, ס' (2007). מדד יחסי ערבים-יהודים 2007. חיפה: אופקים חדשים, קרן ברל כצנלסון. אוחזר מתוך <http://archive.is/20121219020642/ofakim.org.il/zope/home/he/1212310749/samocho>

- סמית, ר' ופניאל, א' (2009). מדד הדת והמדינה. ירושלים: עמותת חדו"ש לחופש דת ושוויון.
- פטרסבורג, ע' (2010, 12 באוגוסט). חרדים מהשכנים החדשים: המאבקים הבולטים. ידיעות אחרונות, מוסף ממון. אוחזר מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3934922,00.html>
- פרס, י' וליסציה, ס' (2000). עולי חבר העמים – גיבוש זהות ותהליכי האינטגרציה: דוח מחקר. תל אביב: מרכז יצחק רבין לחקר החברה הישראלית.
- צבר בן יהושע, נ', רסניק, ג', שהם, ע' ושפירא, ר' (1997). מפגש בין עולים לוותיקים: האמנם כך? לקחים ממצאות בית הספר. ביטחון סוציאלי, 10, 85-10.
- צמח, מ' וויזל, ר' (1999). הסתגלות עולי חבר העמים (1990-1998) בישראל (מחקר מעקב מס' 7). תל אביב: מכון המחקר "דחף".
- קימרלינג, ב' (1998). הישראלים החדשים: ריבוי תרבויות ללא רב־תרבותיות. אלפיים, 16, 308-264.
- קמינסקי, מ' ובר־טל, ד' (1996). תפיסות סטריאוטיפיות לגבי תוויות שונות של ערבים־ישראלים כפונקציה של גיל ודתיות. עיונים בחינוך, 1, 157-121.
- קשתי, א' (2009, 12 באוגוסט). בתי ספר בפתח תקוה: לא נקבל תלמידים אתיפים. הארץ. אוחזר ב־12 באוגוסט, 2009 מתוך <http://www.haaretz.com/hasite/spages/1111800.html>
- רבינוביץ, מ' ווורגן, י' (2017). שילוב תלמידים יוצאי אתיופיה במערכת החינוך. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע. אוחזר מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/9e4a8343-9ff6-e611-80ca-00155d020699/2_9e4a8343-9ff6-e611-80ca-00155d020699_11_10443.pdf
- רוזנבאום־תמרי, י' ודמיאן, נ' (1995). עולי חבר העמים ספטמבר 1991: שלוש שנים וחצי בארץ (דוח מס' 8). ירושלים: המשרד לקליטת העלייה, האגף לתכנון ולמחקר.
- רון, ג' (1996). הקשר בין סימפטומים פיזיולוגיים, הערכה עצמית ושחיקה נפשית לבין הסתגלות אצל מתבגרים בפנימייה (עבודת מ"א). רמת גן: אוניברסיטת בר־אילן.
- שביט־פרדקין, מ' (2002). תהליכים חברתיים ותרבותיים בחברה הישראלית. תל אביב: משרד הביטחון.
- שורצולד, י' ואמיר, י' (1984). יחסים בין עדתיים באספקלריית הזמן. מגמות, כד(2-3), 54-52.
- שורצולד, י' וטור־כספא, מ' (1997). הקשרו של האיום המוכלל לדעות קדומות על עולים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה. מגמות, לח, 527-504.
- שורצולד, י' וסבו־מנור, ש' (2005). איום נתפס מפני עובדים זרים ודעות קדומות כלפיהם. מגמות, מד(1), 55-29.

שחורי, מ' (2006). סטראוטיפים אתניים ומרחק חברתי בחברה הישראלית. סוגיות חברתיות בישראל, 1-2, 64-88.
שטרך, נ' ושוורץ, ש' (1989). תפיסת קונפליקט עם חרדים, תפיסת ערכיהם הבסיסיים ואנטגוניזם של לא־חרדים כלפי חרדים. מגמות, לב(1), 5-26.

- Adoni, H., Cohen, A. A., & Caspi, D. (2002). The social construction of hybrid identities: Media use in cultural minorities. *Communications*, 27, 411-436.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswilk, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York, NY: Harper & Brothers.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Amir, Y., & Ben-Ari, R. (1989). Enhancing intergroup relations in Israel: A differential approach. In D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski, & W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* (pp. 243-257). New York, NY: Springer Verlag.
- Ashmore, R. D., & Del Boca, F. K. (1981). Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive process in stereotyping and intergroup behavior* (pp. 1-35). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Baruch, Y. (1999). Response rate in academic studies: A comparative analysis. *Human Relations*, 52(4), 421-438.
- Bar-Tal, D., & Teichman, Y. (2005). *Stereotypes and prejudice in conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish society*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Baum, N. (2007). It's not only cultural differences: Comparison of Jewish Israeli social work students' thoughts and feelings about treating Jewish Ultra-Orthodox and Palestinian Israeli clients. *International Journal of Intercultural Relations*, 31, 575-589.
- Bayley, D. H., & Mendelsohn, H. (1969). *Minorities and the police: Confrontation in America*. New York, NY: Free Press.
- Ben-Rafael, E., Olshtain, E., & Geist, I. (1998). Identity and language: The social insertion of Soviet Jews in Israel. In N. Lewin-Epstein, Y. Roi, & P. Ritterband (Eds.), *Russian Jews on three continents: Emigration and resettlement* (pp. 364-388). London, England: Frank Cass.

- Bizman, A., & Yinon, Y. (2001). Intergroup and interpersonal threats as determinants of prejudice: The moderating role of ingroup identification. *Basic and Applied Social Psychology, 23*, 191-196.
- Campbell, D. T. (1967). Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist, 22*, 817-829.
- Coenders, M., & Scheepers, P. (2003). The effect of education on nationalism and ethnic exclusionism: An international comparison. *Political Psychology, 24*, 313-343.
- Davis, M., & Stephan, W. G. (2006). *Electromyographical analysis of responses to threat*. Unpublished manuscript, New Mexico State University, NM.
- Doty, D. H., & Glick, W. H. (1998). Common methods bias: Does common methods variance really bias results? *Organizational Research Methods, 1*, 374-406.
- Fein, S., & Spencer, S. J. (1997). Prejudice as self-image maintenance: Affirming the self through derogating others. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 31-44.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (1986). Prejudice, discrimination, and racism: Historical trends and contemporary approaches. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 1-34). Orlando, FL: Academic Press.
- Gonsalkorale, K., Carlisle, K., & Hippel, W. (2007). Intergroup threat increases implicit stereotyping. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy, 7*, 189-200.
- Gordon, C. (1989). Mutual perceptions of religious and secular Jews in Israel. *Journal of Conflict Resolution, 33*, 632-651.
- Hayduk, L. A. (1989). *Structural equation modeling with LISREL: Essentials and Advances*. Baltimore, MD: John Hopkins Press.
- Hofstede, G. (1980). *Cultures consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Kinder, D. R., & Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology, 40*(3), 414-431.
- Lee, T. L., & Fiske, S. T. (2006). Not an outgroup, not yet an ingroup: Immigrants in the stereotype content model. *International Journal of Intercultural Relations, 30*(6), 751-768.
- Lemish, D. (1994). *Paper presented at the annual conference of the International Association of Mass Communication Research*. Seoul, Korea.

- Lemish, D. (2000). The whore and the other: Israeli images of female immigrants from the former USSR. *Gender & Society, 14*, 333-349.
- Levy, S., & Katz, E. (2005). Dynamics of inter-group relations in Israel: 1967-2001. *Social Indicators Research, 74*, 295-312.
- Lissak, M., & Leshem, E. (1995). The Russian intelligentsia in Israel: Between ghettoization and integration. *Israel Affairs, 2*, 20-36.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18*, 302-318.
- McFarlin, D. B., & Blascovich, J. (1981). Effects of self-esteem and performance feedback on future affective preferences and cognitive expectations. *Journal of Personality and Social Psychology, 40*, 521-531.
- Musil, C. M., Jones, S. L., & Warner, C. D. (1998). Structural equation modeling and its relationship to multiple regression and factor analysis. *Research in Nursing & Health, 21*, 271-281.
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). The halo effect: Evidence for unconscious alteration of judgments. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*, 250-256.
- Noam, G. (1994). *Immigrant absorption in Israel*. Jerusalem: JDC-Brookdale Institute.
- Raijman, R., Semyonov, M., & Schmidt, P. (2002). Do foreigners deserve rights? Determinants of public views towards foreigners in Germany and Israel. *European Sociological Review, 19*, 379-392.
- Roccas, S., & Schwartz, S. H. (1993). Effects of intergroup similarity on intergroup relations. *European Journal of Social Psychology, 23*, 581-595.
- Rodríguez-García, J. M., & Wagner, U. (2009). Learning to be prejudiced: A test of unidirectional and bidirectional models of parent-offspring socialization. *International Journal of Intercultural Relations, 33*, 516-523.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Semyonov, M., Raijman, R., Yom-Tov, A., & Schmidt, P. (2004). Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicators analysis of attitudes toward foreigners in Germany. *Social Science Research, 33*, 681-701.
- Shachar, H., & Amir, Y. (1996). Training teachers and students for intercultural cooperation in Israel: Two models. In D. Landis & R. S. Bhagat (Eds.), *Handbook of ntercultural training* (2nd ed., pp. 400-413). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Shechory, M., Nachson, I., & Glicksohn, J. (2010). Effects of stereotypes and suggestion on memory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54, 113-130.
- Sherif, M. (1967). *Group conflict and cooperation: Their social psychology*. London, England: Routledge and Kagen Paul.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Smootha, S. (2008). *The 2008 index of Arab-Jewish relations in Israel: Main findings and trends of change*. Haifa: University of Haifa.
- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., ... & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of blacks and whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.
- Stephan, W. G., & Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D. M. Mackie & E. R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 191-207). New York, NY: Psychology Press.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1984). The role of ignorance in intergroup relations. In N. Miller & M. Brewer (Eds.), *Groups in contact: The psychology of desegregation* (pp. 229-257). New York, NY: Academic Press.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1996). *Intergroup relations*. Boulder, CO: Westview.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Stephan, W. G., Stephan, C. W., & Gudykunst, W. B. (1999). Anxiety in intergroup relations: A comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 23, 613-628.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Rios, K. (2015). Intergroup threat theory. In T. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (2nd ed., pp. 255-278). New York, NY: Taylor & Francis.
- Tabory, E. (1993). Avoidance and conflict: Perceptions regarding contact between religious and nonreligious Jewish youth in Israel. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32, 148-162.

- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1985). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Tan, D. L., Morris, L., & Romero, J. (1996). Change in attitudes after diversity training. *Training and Development, 50*, 54-55.
- Turner, R. N., Hewstone, M., Voci, A., & Vonofakou, C. (2008). A test of the extended contact hypothesis: The mediating role of intergroup anxiety, perceived ingroup and outgroup norms, and inclusion of the outgroup in the self. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 843-860.
- Ybarra, O. J., & Stephan, W. G. (1994). Perceived threat as a predictor of stereotypes and prejudice: Americans' reaction to Mexican immigrants. *Bulletin de Psicologia, 42*, 39-54.
- Yuchtman-Yaar, E., & Inbar, M. (1986). Social distance in the Israeli-Arab conflict. *Comparative Political Studies, 19*, 283-316.

